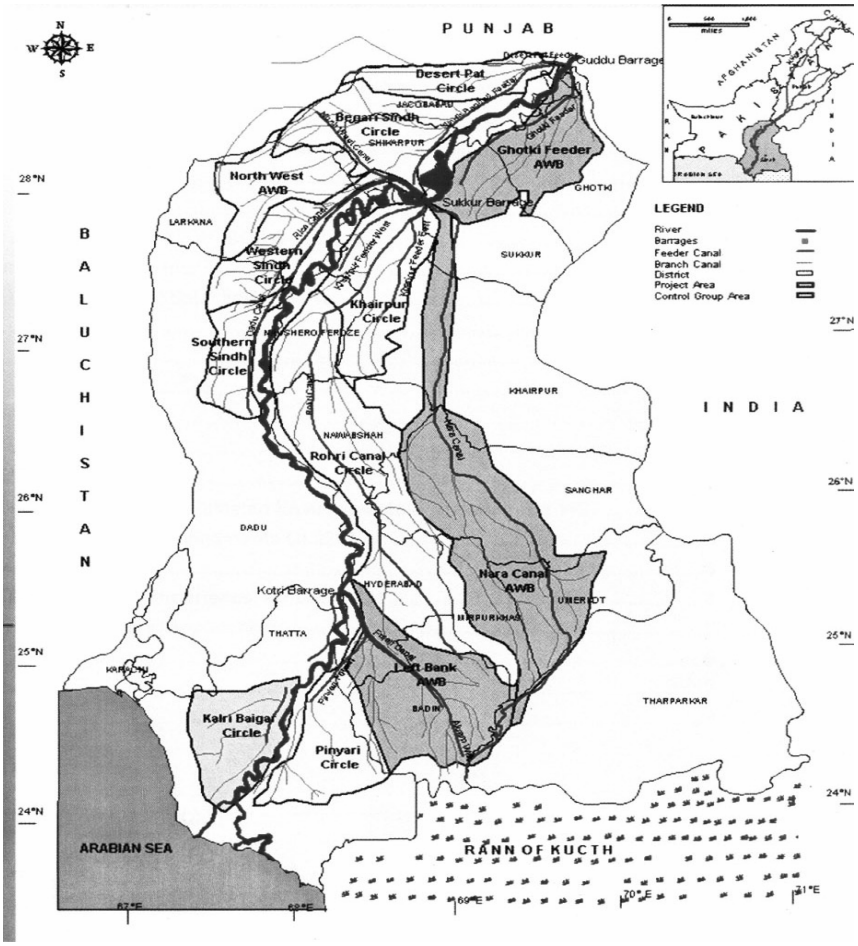
سنڌ اريگيشن، اينڊ ڊرينيج اٿارٽي

سنڌ واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ (وسپ)

انٽيگريٽيڊ انوائرونمينٽل اينڊ سوشل اسيسمينٽ (آءِ ايس اي اي)

سمري رپورٽ
آڪٽوبر 2006ع

ترجمو:

انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ، سيڊا

28 اي، سول لائينز، حيدرآباد، سنڌ. فون. 022_9200403/4

سنڌ واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ (وسپ)

انٽيگريٽيڊ انوائرونمينٽل اينڈ سوشل اسيسمينٽ (آءِ ايس اِي اَي)

فهرست

نمبر شمار	موضوع	صفحو نمبر
باب پهريون	**سنڌ ۾ آبپاشي نظام جي سڌاري جو منصوبي جو تعارف**	1
	1. تعارف	1
	1.1 بنيادي مسئلو	1
	1.2 آبپاشي سيڪٽر جو پس منظر	1
	1.3 پراجيڪٽ جا ڪمپوننٽ	2
	1.4 پراجيڪٽ جا حصا	3
	1.5 پراجيڪٽ جا مک حصا	3
	1.6 انٽيگريٽيڊ سوشل اينڈ انوائرونمينٽل اسيسمينٽ (ISEA)	4
	1.7 ڪم جو معيار	4
باب ٻيو	**سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٽاڊلاجي ۽ فيلڊ ورڪ**	6
	2. سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٽاڊلاجي ۽ فيلڊ ورڪ	6
	2.1 پاليسين، هدايتن ۽ قانون جو ٻيهر جائزو وٺڻ (پاڪستان سرڪار، سنڌ سرڪار ۽ ورلڊ بينڪ	6
	2.2 لاڳاپيل ادارن، ٽيمن ۽ آبادگار تنظيمن جو جائزو	6
	2.3 ايريا واٽر بوردن جي بنيادن تي ڳوٺن ۽ آبادگار تنظيمن جي چونڊ جو معيار	6
	2.4 گهراٽن کان پڇيل سوال نامو	7
	2.5 اهميت جوگيون گروپ ڪچهريون	8
	2.5.1 متعين ڪيل گروپ	8
	2.5.2 هر گروپ جون اهم خاصيتون	8
	2.5.3 فوڪس گروپ ڊسڪشن/ آرگنائيزيشن	8
	2.6 گڏجاڻيون ۽ پڌرايون	9
باب ٽيون	**ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون**	10
	3. ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون	10
	3.1 قومي ماحولياتي رهنمائي ۽ قانون، پاڪستان انوائرونمينٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع	10
	3.2 سنڌ وائيلڊ لائيف پروٽيڪشن آرڊيننس 1972_2001ع ۾ ترميم ٿيل	10
	3.3 سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس 2002ع	10
	3.4 ڪنوينشن آن ويٽلينڊ آف انٽرنيشنل امپارٽنس رامسر 1971ع	11
	3.5 ورلڊ بينڪ جون هدايتون ۽ پاليسيون (عام لاڳو ٿيندڙ)	11
	3.5.1 انوائرونمينٽل اسيسمينٽ	11
	3.5.2 نيچرل هيبيٽيٽس	11
	3.5.3 رضاڪاراٽي ٻيهر آبادڪاري	12
	3.5.4 انٽرنيشنل واٽر ويز	12

باب چوٽون	پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون	13
	4. پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون	13
	4.1 زمين جو مٽاچرو	13
	4.2 موسم	13
	4.3 آبپاشي ۽ سم نالن جو نظام	13
	4.4 جرجو پاڻي	14
	4.5 پاڻي تائين پهچ	14
	4.6 سم ۽ ڪلر	15
	4.7 پاڻي ۽ فصل وارا علاقا	15
باب پنجون	پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا	16
	5. پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا	16
	5.1 واٽر ڪورس جي سطحن تي تنظيمون	16
	5.2 آبادگار تنظيم (ايف او)	17
	5.3 ايريا واٽر بورڊ (اي ڊبليو بي)	17
	5.4 سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي (سيدا)	17
	5.5 واٽر الوڪيشنز ڪاميٽي	17
	5.6 ادارتي سڌارن جي موجوده صورتحال	17
	5.7 وسپ سان لاڳاپيل موجوده مسئلا	18
	5.7.1 گهٽ جاڙ ۽ سجاڳي	18
	5.7.2 تحفظات	19
	5.7.3 نمائندگي	19
	5.7.4 فارمر آرگنائيزيشن جو ڪردار ۽ اثر	20
	5.7.5 زميندار ۽ مقعطيدارن جي وچ تعلقات	20
باب ڇهون	ماحولياتي جائزي جو تت	21
	6. ماحولياتي جائزي جو تت	21
	6.1 وسپ پراجيڪٽ جا اهم حصا	21
	6.2 پراجيڪٽ جون امڪاني رڪاوٽون	21
	6.3 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پوندڙ اثر	21
	6.4 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پوندڙ اثرن جو جائزو	22
	6.5 ماحولياتي انتظامي پلان ۽ سفارشون	23
باب ستون	مقامي رهاڪو	26
	7 مقامي رهاڪو	26
	7.1 جنرل پروفائيل	26
	7.2 صلاحڪاري گڏجاڻين جا نتيجا	26

باب اٺون	سماجي اثر، فائدا، مسئلا ۽ تدبيرون	28
	8. سماجي اثر، فائدا، مسئلا ۽ تدبيرون	28
	8.1 سماجي ۽ اقتصادي پس منظر	28
	8.1.1 زمين تي پاڻي جي موجودگي	28
	8.1.2 فصلن جي اپت جي ليول	28
	8.1.3 اپت جي حد	28
	8.1.4 غربت جون پاڙون	29
	8.2 ادارتي مسئلا	29
	8.2.1 آبپاشي کاتي ۾ ايندڙ ادارتي سڌارن بابت آگاهي	29
	8.2.2 جاڻ جي ۾ين تائين فراهمي	29
	8.2.3 غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙ	30
	8.3 مک سماجي اثر ۽ مسئلا	30
	8.3.1 پاڻي جي موجودگي	30
	8.3.2 ڊائريڪٽ آئوٽ ليٽس ۽ پمپ مشينن جا اثر	30
	8.3.3 آباد گار تنظيمون	30
	8.3.4 صحت جا عام مسئلا	31
	8.3.5 علاج جا گهرا خرچ	31
	8.3.6 پيئڻ جي پاڻي جو موجوده وسيلو	31
	8.3.7 مال جي اڇ وچ ۽ ٻيا مسئلا	31
	8.3.8 ٻيهر آبادڪاري وارو مسئلو	31
	8.4 سماجي مسئلن جا اثر، مرمتي ڪم، بچاءَ ۽ وڌاءَ لاءِ ڪنيل قدم ۽ ذميوار ادارا	31
	8.5 سوشل امپيڪٽ مئنيجمينٽ فريم ورڪ	32
باب نائون	9. نتيجا، مشورا ۽ فريم ورڪ لاڳو ڪرڻ	38
	9.1 نتيجا	38
	9.2 صلاحون ۽ مشورا	38
	9.3 عمل درآمد لاءِ تياريون	38
	9.4 انوائرونمينٽل اسيسمينٽ، انوائرونيمنٽل مئنيجيمنٽ پلان جو خرچ	38
	9.5 ادارتي سيٽ اپ ۽ مانيٽرنگ جو بندوبست	38
	9.6 فريم ورڪ جو عمل ۾ اچڻ	39

باب پهريون

سنڌ ۾ آبپاشي نظام جي سڌاري جو منصوبي جو تعارف

1. تعارف

1.1 بنيادي مسئلو

سنڌو درياءَ پاڪستان جي اقتصاديات جي شهہ رڳ آهي ۽ سنڌ صوبو سنڌو جي آبپاشي نظام مان سڀ کان وڌيڪ لاڀ حاصل ڪندڙ صوبو آهي. سنڌ صحرائي ۽ ميداني علاقو هجڻ سبب سنڌو درياءَ جي آبپاشي تي پاڻيندڙ صوبو آهي. جتي آبپاشي کانسواءِ زرعي آبادي ناممڪن نہ آهي. سجي سنڌ اندر جرجو پاڻي اکثر کارو آهي. ان ڪري مٺاڇري وارو پاڻي اهميت جوگو آهي. ان ڪري ان کي سنيالڻ جي بہ اهم ضرورت آهي. سنڌ ۾ موجود پاڻي جو وڏو حصو مختلف سببن جي ڪري ضايع ٿي وڃي ٿو. هن وقت بہ صوبي اندر زرعي مقصدن توڙي ٻين مقصدن جي ڪري صرف 35 سيڪڙو پاڻي استعمال ٿئي ٿو. باقي پاڻي ضايع ٿي وڃي ٿو. جنهن ڪري سنڌ ۾ ڪافي سماجي ۽ معاشي مسئلا پيدا ٿين ٿا. سنڌ واسين جي روزگار جو سڀ کان مک وسيلو زراعت ئي آهي. جيڪا آبپاشي تي ئي دارومدار رکي ٿي ۽ آبپاشي جو نظام اڇڪلهہ سخت مسئلن کي منهن ڏئي رهيو آهي. هن وقت آبپاشي نظام ۾ پاڻي جي سيمي، سم، ڪلر، سم نيڪال جي خراب انتظامن، ڪمزور ادارن، سار سنڀال نہ هجڻ، آبياني جي گهٽ اوڳاڙي ۽ ڪمزور آبپاشي نظام ۾ آبادگارن جي شراڪت نہ هجڻ سبب سڄو نظام ڄڻ مفلوج بڻيل آهي. ان پس منظر ۾ سنڌ سرڪار صوبي اندر آبپاشي نظام جي بحالي لاءِ سنڌ واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ جي نالي سان هڪ پراجيڪٽ شروع ڪري رهي آهي، جيڪو هڪ انقلابي قدم آهي.

1.2 آبپاشي سيڪٽر جو پس منظر

سنڌو درياءَ جو آبپاشي نظام دنيا ۾ سڀ کان وڏو پاڻ ۾ ڳنڍيل آبپاشي جو نظام آهي. جنهن تي ٽي وڏا ڊيم، 19 بئراج، 12 انٽر لنڪ ڪئنال، 13 آبپاشي ڪمانڊ ايريا ۽ هڪ لک 10 هزار واٽر ڪورس آهن. جيڪي زمين تائين پاڻي پهچائين ٿا. سلسلي موجب درياءَ مان مين ڪئنال، ان مان برانچ ڪئنال، ان مان ڊسٽريبيوٽريز يا مائينرون ۽ ان مان واٽر ڪورس نڪرن ٿا جيڪي زمينن تائين پاڻي پهچائين ٿا. جن مان وري موڳن وسيلي زمينن کي پاڻي ڏنو وڃي ٿو.

سنڌ صوبو سڀ کان وڌيڪ لاڀ سنڌو درياءَ مان ئي حاصل ڪري ٿو ۽ سنڌ ۾ ٽي بئراج آهن، جن مان هر سال 14 ڪئنالن وسيلي 48 ملين ايڪڙ فوٽ پاڻي زمينن تائين پهچايو وڃي ٿو. ڪئنال سسٽم جي ٽوٽل ڊيگهہ 916، 11 ميل آهي جنهن وسيلي 391، 14 ملين ايڪڙ زمين آباد ٿئي ٿي. صوبي اندر موجود 42000 واٽر ڪورسن جي ڊيگهہ 75000 ميل آهي. جڏهن تہ صوبي اندر 78 سيڪڙو جي جو پاڻي کارو آهي. جيڪو نہ پيئڻ جوگو آهي نہ ئي ان مان ڪا زرعي آبادي ڪري سگهجي ٿي. سنڌ ۾ هن وقت ڪل 13 سرفيس ڊرينيج سسٽم آهن جيڪي 2، 6 ملين ايڪڙ زمين مان سم يا ڊرينيج جو پاڻي ڪڍن ٿا جنهن جي ڪل ڊيگهہ 2981 ميل آهي. جڏهن تہ بہ سب سرفيس ڊرينيج سسٽم بہ موجود آهن. جن جي ايريا هڪ لک ايڪڙ آهي ۽ صوبي اندر سم نيڪال جو بهتر بظام نہ هجڻ سبب هن وقت ڪئنال ڪمانڊ ايريا جي هڪ پاڳي پنج ايراضي سم ۽ ڪلر جي ور چڙهيل آهي.

سنڌ ۾ 60 سيڪڙو ڪان وڌيڪ غريب آبادي ڳوٺن ۾ رهي ٿي، سجي ملڪ اندر 33 سيڪڙو ماڻهو غربت جي لڪير کان هيٺ واري زندگي گذارين ٿا جڏهن تہ سنڌ اندر انهن جوتناسب 37 سيڪڙو آهي. ڳوٺن ۾ 70 سيڪڙو کان وڌيڪ ماڻهو اهڙا آهن جن کي پنهنجي زمين جو ڪو ٽڪڙو بہ نہ آهي . 2001 ع جي پاڪستان رورل هائوس سروي موجب ڳوٺن جا 56 سيڪڙو ماڻهو سڌي يا اڻسڌي ريت پنهنجو روزگار زراعت مان حاصل ڪن. ڳوٺن جا اکثر ماڻهو ڪنهن نہ ڪنهن جي زمين تي هارپو يا روزگار ڪن ٿا ۽ ان مان پنهنجي لاءِ روزگار حاصل ڪن ٿا. جڏهن تہ ان ڪانپوءِ ماڻهن جي روزگار جو ذريعو سرڪاري ملازمت آهي. باقي ٿورا ڪي ماڻهو نجي ڪاتن ۾ ملازمت ڪن ٿا. ان ڪري آبپاشي ڪاتي اندر سڌارا آڻڻ تمام ضروري آهن تہ جيئن هڪ تہ ڳوٺن ۾ ماڻهن کي روزگار جا وڌيڪ موقعا ملي سگهن تہ ٻي طرف ڳوٺن ۾ غربت ۾ بہ گهٽتائي اچي سگهي.

مسئلا ۽ درپيش ايندڙ پيچيدگيون

سنڌ جي آبپاشي نظام جي بحالي ۽ سڌارن ۾ ڪافي سارا مسئلا ۽ پيچيدگيون درپيش اچي رهيون آهن. جڏهن ته سڀ کان وڌيڪ مسئلو آبپاشي نظام ۾ خود آبادگارن جي عدم شرڪت آهي. نتيجي طور آبپاشي کاتي پاران پاڻي جي رسد ۽ آبادگارن پاران گهرج جو خال گهٽ نه ٽيو آهي ۽ انڪانسواءِ ماحولياتي مسئلن، سم ۽ ڪلر به ان کي وڌيڪ خراب ڪيو آهي. هن وقت تائين آبپاشي کاتي جو ڪنٽرول اڪثر ڪري سرڪار وٽ رهيو آهي ۽ سرڪاري عملي ۾ مهارت ۽ ڄاڻ گهٽ هجڻ، نگراني گهٽ ڪرڻ ۽ آبادگارن سان گهٽ رابطو رکڻ سبب سنڌ جي هيڏي وڏي آبپاشي نظام مان کو خاص لاڀ حاصل نه ٽي سگهيو آهي.

آبپاشي کاتي اندر ادارتي ڪمزوريون کجهه هن ريت واضح آهن.

1. آبپاشي جي پاڻي جي رسد ۾ ڪمزوري، ڪئنال کان زمين تائين پهچندي پاڻي جو 30 کان 40 سيڪڙو حصو ضايع ٿي وڃي ٿو.
2. پاڻي جي غير منصفاڻي ورهاست،
3. زمين ۾ پاڻي جو غلط استعمال،
4. سم ۽ ڪلر،
5. واهن ۽ واٽر ڪورسن جي نگراني ۽ آبياني جي گهٽ اوڳاڙي،
6. آبپاشي سيڪٽر ۾ سيڙپڪاري جو گهٽ هجڻ.

هي سڀ مسئلا تمام اهم آهن. ڇاڪاڻ جو سنڌ جي اڪثر زمين جو جر ڪارو آهي ۽ جر جو اهو ڪارو پاڻي آبپاشي يا ڪنهن ٻي مقصد لاءِ استعمال نه ٿو ٿي سگهي ، جڏهن ته وڏا ۽ اثر رکندڙ آبادگار آبپاشي نظام ۾ مداخلت ڪن ٿا. جڏهن ته اهي ادارتي سڌارن هوندي ايتري مداخلت نه ٿا ڪري سگهن.

تاريخي حوالي سان آبپاشي جو سڄو نظام سواءِ واٽر ڪورسن جي هميشہ آبپاشي کاتي جي ملڪيت رهيو آهي ۽ انهن جي نگراني توڙي مرمت ۽ ٻين ڪمن جي ذميوار به سنڌ سرڪار جو اريگيشن اينڊ پاور کاتو رهيو آهي. صرف واٽر ڪورس ئي آبادگارن جي ملڪيت رهيا آهن، جن جي اهي پرگهور لهندا رهيا آهن. واهن ۾ پاڻي هميشہ سرڪار پاران هڪ مقرر مقدار موجب ڏنو ويندو آهي. لڳاتار مرمت ۽ سار سنڀال نه ٿيڻ سبب هن وقت اڪثر ڪئنالن جي حالت خراب ٿي چڪي آهي، انهن اندر لٽ پرجي چڪي آهن ۽ ڪپر ڪاڇي چڪا آهن. خاص طور انهن علاقن ۾ جتي سم ۽ ڪلر جو وڏيڪ آزار آهي ۽ جر پاڻي به ڪارو آهي، اتي ڪئنالن، برانچ ڪئنالن، ڊسٽيبيوٽريز، مائينرن ۽ واٽر ڪورسن کان ٽيندڙ سيمي کان بچائڻ لاءِ واهن، مائينرن ۽ واٽر ڪورسن کي سڌارڻ جي ضروت آهي ۽ ان سلسلي ۾ مرمت توڙي سار سنڀال لاءِ ضرورت آهي ته شراڪتي نظام هيٺ آبادگارن کي ساڻ وٺي هلجي.

1.3 پراجيڪٽ جا مک حصا

تجويز ڪيل سنڌ وسپ پراجيڪٽ جو مک مقصد پاڻي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ، پاڻي جي وقت سر رسد، برابري جي بنياد تي ورهاست، وڌ کان وڌ زرعي اپت آهي. اهوپراجيڪٽ تنهي ايريا واٽر بوردن گهوٽڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنال ايريا واٽر بوردن ۾ لاڳو ٿيندو ۽ ان جا مقصد هيٺين ريت حاصل ڪيا ويندا.

1. سنڌ ۾ هلندڙ ادارتي سڌارن کي جاري رکيو وڃي.
2. آبپاشي وارو نظام بئراجن، ڪئنالن، برانچ ڪئنالن ۽ مائينرن تائين هڪ خاص طريقي موجب هلايو ۽ سڌاريو وڃي. صوبي اندر سنڌ آن فارم واٽر مئنيجيمنيٽ ۽ نيشنل پروگرام هيٺ اڳ ئي واهه ۽ واٽر ڪورس سڌاريا پيا وڃن.
3. آبپاشي نظام کي شراڪتي نظام هيٺ ڊگهي ميعاد واري طريقي موجب هميشہ لاءِ سڌاريو پيو وڃي ۽ ان جي لڳاتار نگراني ۽ سارسنڀال لاءِ ادارا جوڙيا پيا وڃن.

مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ هينيان پيرا ميٽر مقرر ڪيا ويندا.

1. ڪنالن، مائينرن، واٽرڪورسن ۾ ٽيندڙ پاڻي جي زيان کي هر ممڪن حد تائين گھٽايو ويندو.
2. سر جي نيڪال جي پاڻي کي گھٽايو ويندو.
3. زمين تي پاڻي جي گھرج ۽ ڪنالن ۾ موجود پاڻي جي مقدار جو ايڪو برابر بڻايو ويندو ۽ ان کي 10 ڏينهن، ماهوار، موسم ۽ سال جي بنياد تي نظر ۾ رکيو ويندو.
4. ڪنالن کي پوندڙ روٽين ۽ گھارن جو تدارڪ ڪيو ويندو.
5. ڪنالن جي منڊ ۽ پوچڙ تي واقع واٽر ڪورسن ۾ پاڻي جو برابر مقدار ڇڏڻ کي يقيني بڻايو ويندو.
6. آبادگارن جي آبادگار تنظيمن ۾ شرڪت کي يقيني بنائڻ ۽ اريگيشن ايند ڊرينيج مئنيجمينٽ ٽرانسفر (IDMT) ذريعي ڊسٽيبيوٽريز ۽ مائينرن جوڪنٽرول سندن حوالي ڪرڻ آهي.
7. آبادگار تنظيمن کي وڌيڪ آبيانا وصول ڪرڻ لاءِ همٿائيو ۽ اها رقم سسٽم جي بهتري ۽ نگراني تي خرچ ڪئي ويندي.
8. سر ۽ ڪلر کي گھٽ ڪرڻ جون تدبيرون اختيار ڪيون ويندیون.

1.4: پراجيڪٽ جا حصا

وسپ پراجيڪٽ سيدا هيٺ ايندڙ ٽنهي ايريا واٽر بوردن گھوٽڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنالز ايريا واٽر بوردن ۾ لاڳو ٿيندو. پراجيڪٽ سنڌ سرڪار جي پلاننگ ايند ڊولپمينٽ ڊپارٽمينٽ ۾ قائم "پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن ايند مانيٽرنگ يونٽ" (PCMU) جي لڳاتار نگراني هيٺ رهندو.

1.5 پراجيڪٽ جا مک حصا

پراجيڪٽ جوڪل ڪاٽو 175 ملين آمريڪي ڊالر آهي ۽ ان جا هينيان مک حصا آهن.

حصو الف ڪميونٽي ڊولپمينٽ ايند ڪيپيسٽي بلڊنگ. ڪٽيل رقم 10 ملين آمريڪي ڊالر

سيدا جي ترقي ۽ واڌاري تي خاص طور خرچ ڪئي ويندي تہ جيئن سيدا سڃي صوبي اندر سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس 2002ع موجب آبپاشي ۽ ڊرينيج جو نظام سڌاري ۽ سنپالي سگھي. سيدا جي موجوده آفيسن جي مرمت ۽ سنپال ڪئي ويندي، آبپاشي ڪاتي کان سڃو نظام ادارتي سڌارن وسيلي آبادگارن جي حوالي ڪيو ويندو. ان لاءِ سيدا ۽ آبادگار تنظيمن ۾ سگھ پيدا ڪئي ويندي. آبادگارن جي ٽريننگ، کين قانوني سهائتا مهيا ڪرڻ سميت سيدا ۾ قائم انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ کي وڌيڪ سگھارو ڪري ان کي ترقي وٺرائي ويندي تہ جيئن پراجيڪٽ دوران ٽيندڙ ماحولياتي معاملن کي نظر ۾ رکيو وڃي.

حصو ب آبپاشي ۽ ڊرينيج جي نظام جي مرمت ۽ سڌاري لاءِ. ڪٽيل رقم 137.9 ملين آمريڪي ڊالر

ايريا اندر ايندڙ سيني ڪئنالن جي بئراجن کان وٽي زمين تائين هڪ نظام هيٺ بحالي جوڪم ڪيو ويندو. سنڌ آن فارم واٽر مئنيجيمنٽ جي حصي ۾ ايندڙ آبپاشي نظام کانسواءِ باقي سڃي نظام کي بحال ڪيو ويندو. مک ۽ برانچ ڪئنالن، ڊسٽريبيوٽريز ۽ مائينرن سميت ڊرينيج سسٽم جي ڊزائين ۽ تعميراتي ڪم تي بہ رقم خرچ ڪئي ويندي.

حصو ج مک اريگيشن ۽ ڊرينيج انفرااسٽرڪچر جي مئنيجمينٽ پلان لاءِ. ڪٽيل رقم 12 ملين آمريڪي ڊالر

هي رقم بئراجن جي فزيبلٽي رپورٽن ۽ سنڌو درياءَ جي ڪاپي پاسي جي انڊس ڊيلٽا ۽ ڪوسٽل زون لاءِ ماسٽر پلان جوڙڻ تي خرچ ڪئي ويندي.

حصو د. پراجيڪٽ جي اثرن جي مانيٽرنگ ۽ ايويولياشن جي لاءِ انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ پلان جوڙڻ لاءِ ڪٽيل رقم 2.4 ملين آمريڪي ڊالر

حصو هـ **پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن ، پروڪيورمينٽ جي مانيٽرنگ، مستقبل لاءِ پراجيڪٽ ناهڻ ، ٽيڪنيڪي سهڪار ۽ سکيا ڏيڻ لاءِ ڪٽيل رقم 11 ملين آمريڪي ڊالر.**

1.6 **انٽيگريٽيڊ سوشل اينڊ انوائرونمينٽل اسيسمينٽ (ISEA) (سماجي ۽ ماحولياتي حوالي سان مربوط جائزو)**

پراجيڪٽ جي سلسلي هيٺ سنڌ سرڪار، سيڊا ۽ پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن اينڊ مانيٽرنگ يونٽ پاران پراجيڪٽ جي سماجي ۽ ماحولياتي حوالي سان مربوط جائزي تي ٻڌل هڪ سمري رپورٽ (آءِ ايس اِي اَي) جوڙي وئي آهي. جيڪا سيڊا جي انجنيئرنگ ڪنسلٽنٽ عثماني اينڊ ڪمپني جي سهڪار سان تيار ڪئي وئي آهي. موجوده سمري رپورٽ سنڌ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ لاءِ ناهيل سمري رپورٽ جي روشني ۾ تيار ڪئي وئي آهي. ڇاڪاڻ جو هي پراجيڪٽ به ان ايريا ۾ اڃي رهيو آهي جتي اڳ ئي آن فارم واٽر مئنيجمينٽ هيٺ ڪم هلي رهيو آهي.

آءِ ايس اِي اَي وسپ ڊور رس ادارتي ۽ فزيڪل معاملن کي نظر ۾ رکندي تيار ڪئي وئي آهي. ان ڪري في الحال اهڙا ڪي خاص معاملا درپيش نه آهن. آءِ ايس اِي اَي پهرين سيپٽمبر 2005 ۾ تيار ڪئي وئي جنهن جو سنڌي ترجمو انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ سيڊا پاران ڪرائي 19 کان 25 مارچ 2006ع گهوٽڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنالز ايريا واٽر بوردن ۾ آبادگارن سان ٽيل گڏجاڻين کان اڳ سڀني لاڳاپيل شخصيتن ۽ ادارن ۾ ورهايو ويو. ان کانپوءِ آبادگارن کان ان بابت سندن موقف ۽ مشورا به ورتا ويا، جنهن بعد آءِ ايس اِي اَي کي نئين سر فائينل ڪيو ويو. ان آخري رپورٽ جي بنياد تي وري گهوٽڪي، بدين ۽ ميرپوخاص ۾ 5، 7 ۽ 9 آڪٽوبر 2007ع تي آبادگارن ۽ اين جي اوز سان گڏجاڻيون ڪيون ويون. جن کي اڳواٽ آءِ ايس اي اي جو سنڌي ترجمو ڪري ڏنو ويو. جنهن تي پڻ ڪافي بحث ٿيو.

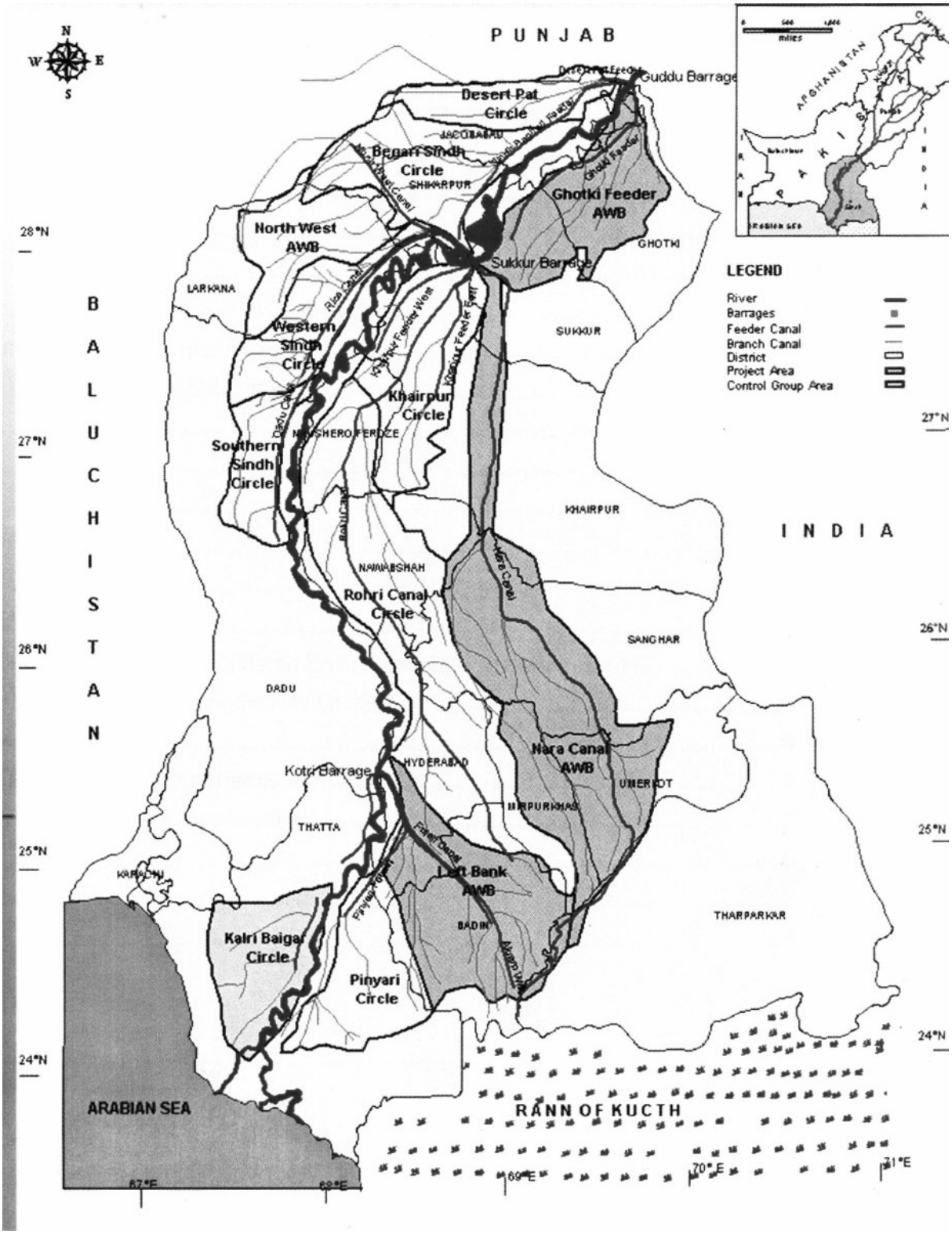
1.7 **ڪم جو معيار**

ترم آف ريفرينس مطابق آءِ ايس اي اي جو هيٺيون معيار آهي.

1. صحيح ماڻهن جي سڃاڻپ، جيڪي خاص طور غريب طبقي سان لاڳاپيل هجن انهن کي ساڻ ڪٽڻ ته جيئن انهن لاءِ پراجيڪٽ کي يقيني طور فائديمند بڻائي سگهجي.
2. پراجيڪٽ جي سماجي ۽ ماحولياتي اثرن جي سڃاڻپ ۽ مشاهدو ڪرڻ، انهن جي خراب اثرن جي سڃاڻپ ڪرڻ.
3. صلاحيتي قدمن ذريعي اثرائتو شراڪتي نظام پيدا ڪرڻ ۽ خراب اثرن کي گهٽائڻ لاءِ قدم کڻڻ.
4. آبياني نظام ۾ سڌارن جو تسلسل ۽ اڳ ٽيل تجربن مان سبق حاصل ڪرڻ
5. جولاءِ 2003ع ۾ بدين ۾ آيل برساتن جي اثرن جو جائزو وٺڻ ۽ ان سان ٽيل نقصان ۽ نئين سر بحالي کي وسپ ۾ شامل ڪرڻ.
6. سماجي ۽ ماحولياتي مسئلن جي حل لاءِ پاڪستان سرڪار ۽ ورلڊ بينڪ جي هدايتن تي عمل ڪرڻ.

پراجيڪٽ ايريا جو نقشو

نقشو نمبر 1.1 وسپ پراجيڪٽ ايريا

باب ٻيو

سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٽابلاجي ۽ فيلڊ ورڪ

2. سماجي ۽ ماحولياتي ترقيءَ جي مربوط جائزي جي ميٽابلاجي ۽ فيلڊ ورڪ

آءِ ايس اِي اَي جي مڪمل ميٽابالاجيڪل ڊزائين جو فريم ورڪ هيٺين ذريعن ۽ انگن اکرن مان حاصل ڪيو ويو.

2.1 پاليسين، هدايتن ۽ قانون جو ٻيهر جائزو ونڊ(پاڪستان سرڪار، سنڌ سرڪار ۽ ورلڊ بينڪ):

پراجيڪٽ جي پاليسين ۽ فريم ورڪ جوڙڻ لاءِ ڪنسلٽنٽ پاڪستان ۽ سنڌ سرڪار سميت ورلڊ بينڪ جي پاليسين ۽ هدايتن جي روشني ۾ ڪم ڪندا. پراجيڪٽ ورلڊ بينڪ جي سهڪار سان سنڌ سرڪار پاران لاڳو ڪرايو ويندو.

1. پاڪستان ۽ سنڌ سرڪار جون پاليسيون ۽ قانون
2. ورلڊ بينڪ جون هدايتون، پاليسيون ۽ حڪم

هيٺ ڏنل دستاويز/ ضروري مواد ڪنسلٽنٽن کي ڏنو ويو جنهن جي بنياد تي استبدي ڪئي وئي.

- سنڌ ايريگيشن اينڊ ڊرينيج اٿارٽي پاران جاري ڪيل ٽرم آف ريفرنس (ٽي او آر)
- ورلڊ بينڪ پاران پراجيڪٽ ڪانسيپٽ ڊاڪيومينٽ
- ورلڊ بينڪ پاران ڊرافٽ پراجيڪٽ اپريزل ڊاڪيومينٽ (بار بار نئين سر تيار ٿيل)
- ورلڊ بينڪ پاران انٽيگريٽيڊ سيف گارڊ شيٽ
- آڪٽوبر 2002ع تي منظور ٿيل سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس

مٿي ڏنل دستاويز ۽ مواد جي بنياد تي ڪنسلٽنٽس پاران هيٺ ڏنل لاڳاپيل پاليسين، هدايتن ۽ قانونن جو ٻه جائزو ورتو.

- قومي ماحولياتي رهنمائي ۽ قانون – پاڪستان انوائرومينٽل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع
- سنڌ وائيلڈ لائف پروٽيڪشن آرڊيننس 1972ع ۽ ترميم شده 2001ع
- سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس 2002ع
- ڪنويشن آف ويٽليڊ آف انٽرنيشنل امپارٽس_ رامسر_ 1971ع

2.2 لاڳاپيل ادارن، ٽيمن ۽ آبادگار تنظيمن جو جائزو:

آءِ ايس اِي اَي ۾ سيني لاڳاپيل ادارن، ٽيمن ۽ آبادگار گروپن جي جائزي کي شامل ڪيو ويو آهي. جيڪي وسپ سان لاڳاپيل رهندا. انهن ۾ سيدا ۽ ان جو سوشل ڊولپمينٽ سيل، ايريا واٽر بورڊ، اين ڊي پي سنڌ، ايف او سي، آبادگار تنظيمون، اين جي اوز، هاري ۽ ٻيا پاڻي سان لاڳاپيل ماڻهو ٻه شامل آهن.

2.3 ايريا واٽر بوردن جي بنيادن تي ڳوٺن ۽ آبادگار تنظيمن جي چونڊ جو معيار:

سنڌ جي ٽنهي ايريا واٽر بوردن ۾ شروع ٿيندڙ وسپ پراجيڪٽ ۽ آءِ ايس اي اي جي استبدي لاءِ ڪيترائي معيار مقرر ڪيا ويا آهن. جن ۾ ضلعن، ڳوٺن ۽ آبادگار تنظيمن جي چونڊ شامل آهن. انهن معيارن جي بنياد تي تفصيلي طور جائزو وٺي سگهبو. سماجي اقتصادي ۽ ٽيڪنيڪل انگ اکر حاصل ڪرڻ جي سلسلي ۾ هڪ پروگرام هيٺ علاقا چونڊيا ويا ۽ آبادي، پوڪجندڙ فصلن، طريقيڪار ۽ ان جي قسمن تي وڌيڪ ڏيان ڏنو ويو.

مختلف ضلعن لاءِ الڳ الڳ چوندڙ هن ريت ڪئي وئي.

الف: ضلعن جي چونڊ

- ايريا واٽر بوردِ 1 : گهوٽڪي فيڊر (گهوٽڪي ضلعو)
- ايريا واٽر بوردِ 2 : نارا (ميرپورخاص ضلعو)
- ايريا واٽر بوردِ 3: ليفٽ بينڪ ڪئنالز (اڪرم واهڻ قليلي حيدرآباد، ٽنڈو محمد خان ضلعن لاءِ)
- ڪنٽرول گروپ: رائيٽ بينڪ ڪئنال پنجاري ۽ ڪلري ـ نٽي ضلعي ۾)
- بدين: ٻوڏ سبب متاثر ٿيل خاص علاقو

مٿي ڏنل 10 ايف اوز (اڳتي ڳوٺ طور ڄاڻائيبون) جي بنياد تي مختلف ايريا واٽر بوردن جي هيٺين ريت ڄاڻ حاصل ٿي.

.1	گهوٽڪي فيڊر	1+1 ڪئنال	CCA Under 2000 acres CCA CCA 2000 – 5000 G
.2	ليفٽ بينڪ ڪئنالز	1+1 ڪئنال	1. Meckim (Comtvol Group) CCA 800 or above
.3	نارا ڪئنال	6. ڪئنال	هڪ ڪئنال 2000 acres CCA 3. ڪئنال 2000’6-8000 ايڪڙ CCA 2. ڪئنال 8000 ايڪڙ CCA ۽ وڌيڪ
.4	رائيٽ بينڪ ڪئنال	2. ڪئنال	ڪنٽرول گروپ

انگ اکر گڏ ڪرڻ دوران هر ايف او مان 10 ڄڻا ۽ هائوس هولڊ مان 20 ڄڻا چونڊيا ويا ۽ اهڙي ريت 120 ڄڻا چونڊيا ويا. ايريا واٽر بوردن کان ٻاهر خيرپور، نوشهرو فيروز، نوابشاهه، حيدرآباد، نٽي ۽ عمر ڪوٽ کي چونڊيو ويو. سنڌوءَ جي کاٻي ڪنڌي جي انهن علاقن جي سروي ڪئي وئي ۽ اهي سڀ علاقا هڪ ٻئي کان ڪجهه پري آهن ۽ اتي جي زمين جو معيار ۽ پوکجندڙ فصل ۽ مختلف آهن ۽ تازو شروع ٿيل سنڌ آن فارم واٽر مينيجمينٽ پروگرام هيٺ انهن علاقن ۾ واٽر ڪورس ۽ پڪا ٿي رهيا آهن.

ب: ڳوٺن جي چونڊ

هر چونڊيل ضلعي مان هڪ مائينر يا ڊسٽريبيوٽري کي چونڊيو ويو ۽ انهن تي آباد ڳوٺن جي چونڊ ڪئي وئي.

ڳوٺن جي چونڊ جي معيار هيٺين بنياد تي رکيو ويو:

ايف او: ان ڳوٺ ۾ نئين يا پراڻي ايف او جي موجودگي هجي

ڊرينيج (سم): ان ڳوٺ جي ڀرپاسي سم نالا موجود هجن.

سنيال جو طريقيڪار: ڳوناڻا پنهنجون زمينون پاڻ ئي سنيالينڊا هجن ۽ سڀني اپت ڪڍندا هجن.

2.4 **ڳهراڻن کان پڇيل سوالنامو:**

واٽر ڪورسن تي هلندڙ ڪمن کان اڳ ۽ پوءِ جو تفصيلي جائزو وٺڻ لاءِ هڪ جامع ۽ گهڻ رخو سوالنامو تيار ڪيو ويو.

1. گهراڻن جو مڪمل پروفائيل
2. آبپاشي واري پاڻي جو واهپو
3. آبادگارن جي شراکت

4. زرعي اپت /پيداوار
5. صحت ۽ ماحوليات جا مسئلا
6. پاڻي جو گھريلو استعمال
7. مقامي سرڪاري عملدارن ۽ عام ماڻھن جو رويو ۽ خيال

2.5 اھميت جوڳيون گروپ ڪچھريون

2.1.5 متعين ڪيل گروپ

- استيڪ ھولڊر (واٽر مينيجمينٽ جا عملدار)
- عورتون
- ھاري ۽ ٻنين ۾ ڪم ڪندڙ مزدور
- وچٽڙا ۽ وڏا آبادگار/ زميندار
- غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙ

2.6.2 ھر گروپ جون اھر خاصيتون

الف. استيڪ ھولڊر

واٽر مينيجمينٽ اداري جا عملدار، جھڙوڪ ايريا واٽر بورڊ جا چيئرمين، صدر، سيڪريٽري، ايف اوز، واٽر ڪورس ايسوسيئيشنون، سرڪاري عملدار، آبپاشي ڪاتو، سيدا، ايگريڪلچر انجنيئرنگ، واٽر مئنيجمينٽ، مقامي حڪومتون، اين جي اوز ۽ ٻيا ان ۾ شامل آھن.

ب. عورتون

ھاري عورتون، مال پالينڈڙ، گھريلو ڪم ڪندڙ يا زرعي مزدور طور عورتون ان ۾ شامل آھن.

ج: ننڍا آبادگار يا ھاري

- گھٽ زمين رکندڙ آبادگار
- ھاري طور ٻنين ۾ ڪم ڪندڙ جنھن کي پنھنجي زمين نہ ھجي
- مقاطعي طور ٻني ڪڍندڙ / آباد ڪندڙ

د: زميندار

وچٽرا زميندار جيڪي 16 کان 25 ايڪڙن کان وڌيڪ زمين رکندڙ ھجن.

2.5.3 فوڪس گروپ ڊسڪشن/ آرگنائيزيشن

ڏنل خاص ٽائيم فريم ۽ پھچ جي بنياد تي 6 فوڪس گروپ ڊسڪشن ڪيا ويا، جيڪي ھيٺين ريت آھن:

نمبر	علاقو	طريقو
1.	ليفٽ بينڪ	ننڍا آبادگار
2.	نارا	وڏا آبادگار
3.	گھوٽڪي	عورتون
4.	ڪنٽرول گروپ_ سجاول	وچٽرا آبادگار
5.	وڏيڪ استيڪ ھولڊر_ميرپورخاص	غير زرعي پاڻي واپرائيندڙ
6.	بدين_ متاثر ٽيل	_

2.6 گڏجاڻيون ۽ پڌرايون

پراجيڪٽ جي سلسلي ۾ آءِ ايس اِي اَي سمري رپورٽ جي جيڪا ڪاپي تيار ڪئي وئي آهي ان هو سنڌي ۾ ترجمو ڪري سيني آبادگارن ۾ ورهايو ويو ۽ بعد ۾ سيمتمبر 2005 ع ۾ گهوٽڪي، بدين ۽ ميرپور خاص ۾ گڏجاڻيو ڪيون ويون، جنهن ۾ ان بابت آبادگارن کان رايا، صلاحون ۽ مشورا ورتا ويا. جنهن بعد 16، 17 جنوري ۽ 29 مارچ 2006 ع تي ٻيهر ورڪشاپ ۽ سيمينار ڪرايا ويا، جنهن ۾ آبادگارن ۽ اين جي اوز جي ڪارڪنن جي وڏي انگ شرڪت ڪئي. جن کي سجي پراجيڪٽ ۽ ان جي سماجي ۽ ماحولياتي پهلوئن بابت خاص ڄاڻ ڏني وئي ۽ ان بعد ملندڙ موٽ کي وري ٻيهر نئين آءِ ايس اي اي جي فائينل ڊرافٽ ۾ شامل ڪيو ويو.

آخر ۾ آڪٽوبر 2006 ع ۾ آءِ ايس اي اي رپورٽ کي نئين شڪل ڏني وئي. جنهن بعد وري ان جو سنڌي ترجمو ڪرائي لاڳاپيل آبادگارن ۽ ادارن ۾ ورهائي وئي. جنهن بعد وري فائينل رپورٽ ۾ بہ ڪجهہ تبديليون ڪيو ويون. هر پيري آءِ ايس اي اي رپورٽ جو سنڌي ترجمو انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ سيڌا پاران ڪيو ويو.

باب ٽيون

ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون

3. ماحوليات بابت پاليسيون ۽ قانون

ايريا ۾ سماجي ۽ ماحولياتي اثرن جي جائزي بعد ورلڊ بينڪ جي پاليسين بابت مختصر تعارف هيٺين ريت آهي.

3.1 قومي ماحولياتي رهنمائي ۽ قانون، پاڪستان انوائرونمينتل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع

ملڪ اندر ماحوليات جي بچاءَ لاءِ سرڪاري لحاظ کان قانوني طور پاڪستان انوائرومينتل پروٽيڪشن ايڪٽ 1997ع جي صورت ۾ تحفظ ڏنل آهي ۽ پاڪستان انوائرونمينتل پروٽيڪشن ايجنسي هوا، پاڻي، زمين، آواز ۽ فضلي جي نيڪال واري گدلاڻ تي ڪم ڪري رهي آهي، ان ايڪٽ هيٺ ماحولياتي قانونن جي پيڪڙي ڪندڙن خلاف سزائون ۽ ڏنڊ مقرر ٿيل آهن.

ماحولياتي جاچ لاءِ هيٺ ڏنل پاليسين ۽ رهنمائن جو جائزو ورتو ويو:

1. انوائرونمينتل امپيڪٽ اسيسمينٽ: (اي آءِ اي) شيڊول (الف) ۾ چونڊيل پراجيڪٽ
2. انيشل انوائرونمينتل اسيسمينٽ: (آءِ اي اي) شيڊول (ب) ۾ چونڊيل پراجيڪٽ

وسپ جي انوائرونمينتل اسيسمينٽ، آبپاشي نظام جي بحالي ۽ مرمت واري ڪم جو تفصيل ڊزائين دوران مڪمل ڪيو ويندو. سنڌ انوائرونمينتل مئنيجمينٽ پروٽيڪشن ايجنسي (اِي پي اي) جي درخواست تي اها کين به ڏني ويندي. جيڪڏهن کو ڪم ڪنهن پروٽيڪٽيڊ ايريا ۾ اچي ويو ته ان ڪم ۾ اِي پي اي کي شامل ڪيو ويندو.

3.2 سنڌ وائيلڈ لائيف پروٽيڪشن آرڊيننس 1972_2001ع ۾ ترميم ٿيل

هي آرڊيننس ملڪ اندر جهنگلي جيوت جي وجود جو محافظ آهي جيڪو جهنگلي جيوت جي شڪار يا خاتمي جي روڪ ڪري ٿو. هي آرڊيننس جهنگلي جيوت وارن علاقن کي تن مختلف حصن ۾ ورهائي ٿو.

1. نيشنل پارڪ:

انهن علاقن ۾ ڪنهن به قسم جو شڪار ڪرڻ توڙي ڪنهن به مقصد لاءِ زمين اکيڙڻ يا جهنگلي جيوت جي رهائشگاهه کي نقصان رسائڻ تي پابندي مڙهيل هوندي آهي. ته جيئن جيوت جي کاڌ خوراڪ، رهائش ۽ ماحول کي نقصان نه پوي.

2. وائلڈ لائيف سينچريز:

انهن علاقن کي جهنگلي جيوت جي افزائش لاءِ مخصوص ڪيو ويو آهي ۽ اتي ڪنهن به قسم جي زرعي آبادي، چراهگاهه جوڙڻ توڙي جيوت جي گهرن، کاڌن جي وسيلن ۽ ماحول کي نقصان پهچائڻ تي مڪمل طور بندش مڙهيل هوندي آهي. عام ماڻهو کي اوڏانهن وڃڻ لاءِ خاص طور اجازت نامو ونڊو پوندو آهي ۽ اختيارين جي اجازت سان خاص صورتحال ۾ انهن قانونن ۾ ڪجهه نرمي ڪري سگهبي آهي.

3. گيم رزروس

گيم رزروس اهي مخصوص علاقا هوندا آهن جتي شڪار خاص اجازت نامي کانپوءِ ڪري سگهبو آهي.

3.3 سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس 2002ع

سنڌ سرڪار 26 آڪٽوبر 2002ع ۾ سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس لاڳو ڪيو. جيئن شراڪتي بنياد تي شفاف نموني سان پاڻي جي ورهاست ڪري سگهجي ۽ زمين جي هر ٽڪڙي تائين پاڻي پهچائي سگهجي ۽ ان ورهاست ۾ آبادگارن کي به شامل ڪجي ۽ انهن جي صلاح مشوري سان آبپاشي جو نظام هلائي وڃ کان وڌ زمينون آباد ڪري بهتر کان بهتر زرعي اپت حاصل ڪجي. ان آرڊيننس هيٺ اڃ ئي قائم

ٽيل سنڌ ايريگيشن اينڊ ڊرينيج اٿارٽي (سيڊا) کي اهو ڪم سونپيو ويو ته اها صوبي اندر شراڪتي بنياد تي پاڻي جي منصفاڻي ورڇ ڪري. ان آرڊيننس ۾ هڪ اداري (سيڊا) جو مڪمل اسٽرڪچر ۽ نظام جو ذڪر ٻڌل آهي.

3.4 **ڪنوينشن آن ويٽليند آف انترنيشنل امپارتنس رامسر 1971ع (عالمي معيار جي ڏنڊن ۽ پاڻين بابت ڪنوينشن رامسر 1997ع)**

پاڪستان ان ڪنوينشن تي صحيح ڪندڙ ملڪ آهي. صحيح ڪندڙ ملڪن تي هيٺان شرط لاڳو ٿين ٿا:

1. عالمي معيار جي ڏنڊن جي چونڊ ڪرڻ
2. ملڪ اندر ڏنڊن جي اهميت ۽ معيار کي بهتر بڻائي ۽ ڏنڊن تي پوندڙ ماحولياتي اثرن جا جائزا (EIA) ونڊي ۽ قومي معيار جي ڏنڊن جي ٻ حفاظت ڪجي.
3. ڏنڊن کي قدرتي طور محفوظ رکڻ لاءِ ان جي ماحول کي بهتر بڻائي ۽ ڏنڊن جي پاڻي کي گدلو ٿيڻ کان بچائي رکجي.
4. پنهنجي لحاظ کان ڏنڊن تي تحقيق کي جاري رکجي ۽ اتي ايندڙ تبديلين جو بغور جائزو وٺندو رهجي.
5. ڏنڊن جي حفاظت لاءِ ٻين ملڪن ۽ ادارن سان رابطا رکجن ۽ ٻين ملڪن جي ڏنڊن جي اهميت تسليم ڪجي. خاص طور جيڪڏهن ڏنڊو يا پاڻي ٻن ملڪن وچ ۾ اچي وڃن.
6. ڏنڊن جي حفاظت لاءِ ڪم ڪندڙ ادارن جي مدد ڪندو رهجي.
7. ڏنڊن بابت ٿيندڙ تحقيق يا ان جا انگ اکر گڏ ڪرڻ ۾ ادارن جي مدد ۽ رهنمائي ڪرڻ.

هن وقت پاڪستان ۾ 19 ڏنڊن يا پاڻين کي رامسر سائيٽ طور پڌرو ڪيو ويو آهي. جيئن ته هن وقت تائين وسپ پراجيڪٽ ۾ ڪنهن قسم جي مرمتي ڪم لاءِ ڪنهن علاقي جو تعين نه ڪيو ويو آهي، انڪري اهو نه ٿو چئي سگهجي ته ان پراجيڪٽ جي ڪم سان ڪا به رامسر سائيٽ متاثر ٿيندي يا نه. وسپ استڊي جيتوڻيڪ اثرن جو جائزو وٺڻ لاءِ آهي ان ڪري اهو چئي سگهجي ٿو ته ڪٿنال ۽ ڊسٽربيوٽرين جي پڪي ٿيڻ سان ممڪن آهي ڪنهن پراجيڪٽ جي ويجهو واري ڏنڊ تي ڪي اثر پون.

3.5 **ورلڊ بينڪ جون هدايتون ۽ پاليسيون (عام لاڳو ٿيندڙ)**

ورلڊ بينڪ جي پراجيڪٽ ڪانسيپٽ ڊاڪيومينٽ ۽ آءِ ايس ڊي ايس ۾ بينڪ جي اڪثر پاليسين ۽ هدايتن کي خاص طور بيان ڪيو ويو آهي.

3.5.1 **انوائرونمينتل اسيسمينٽ:**

ورلڊ بينڪ پاران جنوري 1999ع ۾ تيار ٿيل بينڪ آپريشنل پروسيجر (OP_4.01) موجب پراجيڪٽن کي ٽن حصن A, B, C ۾ ورهايو ويو آهي. وسپ پراجيڪٽ ان ڪيٽيگري موجب ڪيٽيگري A ۾ اچي وڃي ٿو. ان ڪري ان پراجيڪٽ جو انوائرونمينتل مئنيجمينٽ فريم ورڪ جوڙيو ويندو ته جيئن پراجيڪٽ دوران پيش ايندڙ سيني مسئلن کي آساني سان منهن ڏئي سگهجي.

3.5.2 **نيچرل هيبيٽيٽس:**

سنڌ ۾ 54 وائيلڈ لائيف سينچريز ۽ ڏنڊون آهن جن مان 34 وسپ پراجيڪٽ جي حدن ۾ اچي وڃن ٿيون. انهن مان 3 ڏنڊون ته رامسر ڪنوينشن موجب عالمي سطح جي اهميت جوگڀيون ڊڪليئر ٿيل آهن. ان ڪري پراجيڪٽ ايريا ۾ انوائرونمينتل اينڊ مانيٽرنگ پلان جوڙيو ويندو ته جيئن ايريا ۾ موجود ڪنهن جي جهنگلي جيوت توڙي ڪنهن بي جيوت ، ماحول يا نظام کي نقصان نه پوي.

3.5.3 رضاڪارائي ٻيهر آبادڪاري:

پراجيڪٽ دوران جيئن ته ڪئنالن، مائينرن، ڊسٽيبيوٽريز ۽ واٽر ڪورسن جي بحالي جو ڪم ڪيو ويندو انڪري اهو ممڪن هيو ته انهن جي ڪنارن تي آباد يا انهن پرسان رهندڙ ماڻهن کي ان بحالي جي ڪم جي ڪري کين پنهنجا گهر خالي ڪرڻا پئجي وجن يا کين اتان لڏائي ڪنهن ٻي جڳهه تي آباد ڪيو وجي. ان ڏس ۾ سنڌ سرڪار جو لينڊ اڪيوزيشن وارو قانون 1983ع اهڙن ماڻهن جي ٻيهر آبادڪاري جي ضمانت ڏئي ٿو.

3.5.4 انٽرنيشنل واٽر ويز:

وسپ پراجيڪٽ سنڌو درياءَ جي پيچ تي آباد علاقي ۾ موجود آهي ۽ سڄي انڊس بيسن کي انٽرنيشنل واٽرويز ۾ شمار ڪيو ويندو آهي ان ڪري اهو پراجيڪٽ انٽرنيشنل واٽر ويز جي ايريا اندر اچي وجي ٿو. انڪري ان ڳالهه کي هر ممڪن طور يقيني بڻايو ويندو ته پوڄڙ جي آبادگارن کي پنهنجي حصي جو پاڻي وقت سر ملي سگهي.

باب چوٿون

پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون

4. پراجيڪٽ ايريا ۾ زميني، موسمي ۽ آبپاشي نظام جون خاصيتون

4.1 زمين جو مٿاڇرو

سنڌ کي ٽاپو گرافي (زمين جي مٿاڇري) مطابق چئن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. يعني اولهه کان ڪيرٿر جبل جي قطار وارو زميني حصو، سنڌو درياءَ جي وچ ۽ پاسن وارو حصو، اوپر ۾ ريگستان وارو علاقو ۽ ڏکڻ ۾ سنڌو درياءَ جي ڊيلٽا وارو حصو.

(الف) ڪيرٿر جبل جي قطار وارو زميني حصو:

ڪيرٿر ۾ ٽن سلسلن سان جبلن جون قطارون آهن، جي اتر ڏکڻ جي طرف ۾ آهن ۽ سندس ويڪر 20 کان 50 ڪلوميٽر تائين آهي. ڪيرٿر جي علاقي ۾ ڪجهه زمين آهي جيڪا اڪثر خشڪ ۽ بيابان آهي.

(ب) سنڌو درياءَ وارو حصو:

هي حصو سنڌو دريا جي ايريا تي مشتمل آهي. هي حصو 580 ڪلوميٽر ڊگهو ۽ 51,800 چورس ڪلوميٽر آهي. ان جي لهواري اتر ۽ ڏکڻ جي هيٺانهين طرف آهي. اهي اهو سمنڊ جي سطح کان اوچائي ۾ 100 ميٽر مٿي آهي.

- لاڑ يا ڏکڻ واري حصي جي ايراضي ڏکڻ حيدرآباد جي آهي.
- وچولو سنڌ وارو حصو نوابشاهه ۽ نوشهرو فيروز وارو علاقو آهي.
- اتر سنڌ وارو علاقو لاڑڪاڻي، جيڪب آباد ۽ شڪارپور تي ٻڌل آهي.

(ج) ٽر وارو علاقو:

وارين جي پٽن وارو هي سڌو علاقو اتر سنڌ ۾ آهي، اتر ۾ ان کي اڇڙو ٽر ۽ ڏکڻ ۾ ٽر چئجي ٿو. ٽر ۾ هڪ ننڍو جبل بہ آهي جنهن کي ڪارونجهر جبل چئجي ٿو.

(د) انڊس ڊيلٽا:

ڊيلٽا وارو علاقو ٺٽي ۽ بدين جي علاقن ۾ آهي جنهن ۾ سنڌو درياءَ جي پاڻي جو چوڙ ڊيلٽا جي ذريعي سمنڊ ۾ ٽئي ٿو. ڪوسٽل وارو علاقو 10 کان 40 ڪلوميٽر سمنڊ جي لهرن ۾ اچي ٿو ۽ ڪجهه تمر جي ٻيلي سان پريل آهي.

پراجيڪٽ جي ايريا ٽنهي ايريا واتر بوردن (تقريبن سنڌو درياءَ جي لٽ وارين زمين) تي مشتمل آهي.

4.2 موسم:

سنڌ صوبي جي موسم نيم گرم ۽ خشڪ آهي يونيسڪو جي مطابق سنڌ جي موسم کي ٽن درجن ۾ ورهايو ويو آهي.

(الف) سامونڊ علاقو ٺٽي جي ڏکڻ وارو حصو

(ب) ڏاکڻو حصو جيڪي ٺٽي ۽ حيدرآباد ۽ نوابشاهه واري کي حصي تي مشتمل آهي.

(ج) اتر وارو حصو جيڪو نوابشاهه کان جيڪب آباد تائين آهي.

سمنڊ واري علاقي ۾ هڪ سال تائين سراسري 175.200 ملي ميٽر برسات پئي ٽي. اتر واري گرم علاقي ۾ گرمي درجو 53 سينٽي گريڊ تائين پهچي ٿو. هوائن جو رخ اولهه کان ڏکڻ اولهه طرف سمنڊ واري علاقي طرف ۽ ڏکڻ اوپر کان اتر وارن علاقن طرف ٽئي ٿو.

4.3 آبپاشي ۽ سم نالن جو نظام :

سنڌ جي جديد آبپاشي جو نظام 70 سال کن پراڻو آهي جڏهن ته پهريون سکر بئراج 1932 ع ۾ ٺاهيو ويو ۽ ان کانپوءِ ڪوٽڙي 1955 ع ۽ گڏو 1962 ع ۾ جڙي راس ٽيا. هنن ٽنهي بئراجن جي ڪل آبادي 60 ۽ 46 هزار هيڪٽر تي ٻڌل آهي ۽ هن سان گڏ ڪجهه بلوچستان صوبي زمين شامل آهي. هنن بئراجن جي پاڻي تي 5.186 ملين هيڪٽر زمين آبپاشي جي پاڻي ۾ آباد ٽئي ٽي جيڪا هيٺ ڏيکاريل آهي. انگن ۽ اکرن مطابق 80 سيڪڙو سنڌ جي زرخيز زمين بئراج جي پاڻي تي آباد ٽئي ٽي.

ٽيبل 4.1 بڻراج جي ڪمانڊ جي مطابق ايراضي ڊيڪاري ٽي

بڻراج	1997		1996	1998		1999	1998
	ڪمانڊ ايريا	آباد ٽيل ايريا	آباد ٽيل ايريا	ڪمانڊ ايريا	آباد ٽيل ايريا	ڪمانڊ ايريا	آباد ٽيل ايريا
1. گڏو	20.0	20.5	17.0	17.0	17.0	21.0	15.9
2. سکر	53.0	52.7	59.8	60.6	59.6	55.4	59.6
3. ڪوٽڙي	27.0	26.8	23.2	22.4	23.5	22.7	23.5
4. سنڌ	4. 360	4.559	5.099	5. 463	5. 186	6.046	5. 186

ذريعو: ڊولپمينٽ استيٽستڪس آف سنڌ، 2001ع صفحو 71 ملين ايڪڙ

سنڌ جي آبپاشي جو نظام 14 مين ڪئنالن، 1446 ڊسٽريبيوٽرين، مائينرن ۽ واٽر ڪورسز تي مشتمل آهي ۽ هن سڄي نظام جي ڊيگهه 75000 ميل آهي، چوڏنهن ڪئنالن مان پنج سنڌو درياءَ جي ساڄي پاسي ۽ 9 کاٻي پاسي آهن. هر هڪ مين ڪئنال جي آبادي لائق ايراضي مختلف آهي. روهڙي ڪئنال آبادي لائق ايراضي سيني ڪئنالن کان گهٽي آهي. جڏهن ته خيرپور اولهه ڪئنال جي آبادي لائق ايريا سيني ڪئنالن کان گهٽ آهي. رائيس ڪئنال ۽ بيگاري فيڊر سنڌو درياءَ جي ساڄي پاسي ۽ پنجاري ۽ ڦليلي درياءَ جي کاٻي پاسي پاڻي پهچائيندڙ نان پرنيل ڪئنال آهي، جيڪي صرف سال ۾ خريف جي موسم ۾ آبپاشي جو پاڻي پهچائيندا آهن ۽ هي ڪئنال پيئڻ جو پاڻي تقريبن سڄو سال پهچائيندا آهن.

جرجو پاڻي گهٽ نيڪال ٽيڪ سبب زمين ۾ سم ۽ ڪلروڏي ٿو ۽ وقتائتي برسات جي نہ پوڻ جي ڪري آبپاشي جو پاڻي تمام اهم ڪردار ادا ڪري ٿو.

4.4. جر جو پاڻي:

سنڌ جي زرعي آبادي وڌائڻ تي سنڌ جو جرواري پاڻي کارو هجڻ تمام گهٽي رڪاوٽ بڻيل آهي. سنڌ جو جرجو تقريبن 80 سيڪڙو پاڻي لوڻياڻو ۽ کارو آهي ۽ فقط تقريبن 20 سيڪڙو ڪجهه مٺي پاڻي جي جرجا تهه ٽهيل آهن پر مسلسل 7 کان 8 سالن تائين پاڻي جي ڪوٽ برسات جي نہ پوڻ ڪري جتي مٺو پاڻي زيرزمين موجود هو اتي سنڌ جي زرعي آبادي جو دارومدار زيرزمين جي پاڻي تي رهيو.

جڏهن ته مٺو پاڻي زيرزمين سنڌو درياڻ جي کاٻي پاسي موجود آهي ۽ جڏهن ته ڪجهه ٻين جڳهن تي مٺو پاڻي زيرزمين ملي ٿو. سنڌ ۾ 30000 خانگي ۽ سرڪاري ٽيوب ويل زرعي آبادي لاءِ لڳايا ويا آهن. تمام گهٽا ٽيوب ويل لڳائڻ سان مٺي پاڻي جي جر کي خطرو ٿيندو ۽ ان سان گڏو گڏ زيرزمين مٺو پاڻي کاري ۾ تبديل ٿيندو ۽ پڻ زرخيز زمينون ڪلرائيون ۽ بنجر ٿي ويندیون.

موجوده زيرزمين پاڻي سطح تي تقريبن 5_1 ميٽر جي لڳ ڀڳ آهي ۽ جبل وارن علاقن ۾ ڪجهه وڌيڪ آهي پر درياءَ جي ڪچي واري ۽ ان جي ويجهڙائي واري علاقي ۾ زيرزمين وسيع پاڻي موجود آهي ۽ هنن علاقن ۾ ڪجهه گهٽ اوچائي واري سطح تي زيرزمين حاصل ڪري سگهجي ٿو.

4.5 پاڻي تائين پهچ:

سنڌ صوبي ۾ پاڻيءَ جي ڪجهه ڏاهڪن کان پاڻي جي ڪوٽ محسوس ڪئي وئي آهي. خاص طور تي آبپاشي جي نظام ۾ پاڻي جي ڪوٽ ۽ ان سان گڏو گڏ سم ۽ ڪلر ۾ واڌ آئي آهي. آبپاشي جي پاڻي جي رسد ۾ ڪئنال جي مهڙ کان زمينن تائين 40_30 سيڪڙو گهٽجي ٿي، ڇاڪاڻ ته سڄي ملڪ پر خاص طور تي سنڌ صوبي ۾ گهٽ مرمت ۽ گهٽ سار سنيال جي ڪري آهي. پاڻي جو نقصان خاص طور واٽر ڪورس جي ڪمانڊ ايريا ۾ فصل جي آبادي گهٽ ٽيڪ جو سبب بڻجي ٿو ۽ ان سم ۽ ڪلر بہ وڌن ٿا. انهن علاقن ۾ ماحولياتي اثر بہ تمام گهٽا خراب ٽين ٿا جتي زيرزمين پاڻي کارو آهي ۽ اتي آبپاشي جي پاڻي جي رسائي نٿي ٿي سگهي.

4.6 سم ۽ ڪلر:

سنڌ صوبي ۾ تمام وسيع آبپاشي نظام موجود آهي سندس زمين گهٽ سلوپ رکندڙ ۽ تمام گرم موسم رکندڙ آهي. ڪئنالن مان سيمي ۽ غلط طريقن جي آبپاشي جي استعمال جي ڪري سم ۽ ڪلر ۾ ڪافي زرخيز زمينون اڇي خراب ٿي ويون آهن. تنهن ڪري فصل واري آبادي گهٽجي پئي. فصل جي پيداوار وڌائڻ ۽ زمين جي زرخيزي کي برقرار رکڻ لاءِ جرجي سطح 3 ميٽر گهٽ هجڻ گهرجي. ٽيبل 5.5 ۾ سم ۽ ڪلر هيٺ آيل زمينون ڏيکاريل آهن ۽ ان سان گڏو گڏ پاڻي ڪوٽ جي ڪري سم ۽ ڪلر پڻ گهٽجي ويو.

ٽيبل نمبر 5.5

سم جي ليول (0 کان 5 فٽن تائين جي واٽر ٽيبل) جون مهينو

000 ايڪڙ

صوبا	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
پنجاب	5	5	5	6	6	2	2	1	4
سنڌ	31	26	47	38	48	6	7	59	3

ذريعو: اسڪارپ مانيٽرنگ، واپدا، لاهور.

ڊولپمينٽ اسٽيٽڪس پنجاب 2002 ۽ 2004 صفحو نمبر 36

ڊولپمينٽ اسٽيٽڪس سنڌ 2002 ۽ 2004 صفحو نمبر 69 ۽ 71.

5.7 پاڻي ۽ فصل وارا علائقا:

تاريخي طور تي آبادگارن کي فصلن جي گهرج کان گهٽ پاڻي ڏنو ويو آهي ۽ شروعات کان وٺي آبپاشي نظام جي پاڻي جي تقسيم وارا بندي جي طريقي سان ڪئي وئي آهي. تنهن ڪري پاڻي جي رسد مختلف فصلن جي پوکي مطابق ڪئي وئي آهي. جڏهن ته سنڌ جي زمين جي ورهاست ٽيمپريچر برسات ۽ گڏيل فصلن جي مطابق ڪئي وئي آهي ان موجب ئي پاڻي جي تقسيم جو تعين ڪيو ويو آهي. جڏهن ته سنڌو درياءَ جي ساڄي پاسي کي چانورن جو علائقو مقرر ڪيو ويو آهي. تنهن ڪري ان پاسي کي نان پرنيل پاڻي جي نظام هيٺ رکيو ويو آهي.

باب پنجون

پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا

5. پاڻي جي ورهاست جو نظام ۽ ادارتي سڌارا

هي حصو پاڻي جي شراکتي نظام ۽ هاڻوکن ادارتي سڌارن پاڻي جي انتظامن تي غور بابت آهي خاص طور تي وسپ سنڌ حڪومت آبپاشي ۽ سر جي سڌارن بابت تمام اهم قدم کنيا آهن. تمام وسيع مقصد جي تجويز ڏنل سڌارن جو مقصد اهو آهي ته پاڻي جي نظام ۾ آبادگارن ۽ بن واسطو رکندڙن ادارن کي ان ۾ حصو وٺڻ ۽ آبپاشي جي نظام کي گهرج مطابق منتقل ڪرڻ.

هنن سڌارن کي چئن سطحن تي جوڙيو ويو آهي:

1. سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي (سيدا)
2. ايريا واٽر بوردِ، سيني 14 ڪئنالن تي جيڪي تن بئراجن مان نڪرن ٿا.
3. آبادگارن جون تنظيمون، جيڪي مائينر يا ڊسٽريبيوٽري جي هيڊ ريگيوليٽر کان وٺي انهن جي آخر تائين پاڻي جي برابر ورهاست ۽ انهن سان لاڳاپيل شين جي سار سنڀال ڪرڻ ۽ ان سان گڏوگڏ آبياڻو اوڳاڙڻ جو ڪم ڪندين ۽ واٽر ڪورس تنظيمون واٽر ڪورس جي سطح تي ناهيون ويون آهن ۽ ناهيون ويندين.

جيتوڻيڪ سڌارن جا مقصد اڪسائيندڙ ڏسجن ٿا ۽ ان سان گڏوگڏ سڌارن تي قدم صحيح طرف کنيا وڃن ٿا. وسيع طور سڌارن کي مان ڏيڻ جي بغير به سڌارن جو مقصد حاصل ڪري سگهجن ٿا چاڪاڻ ته سڌارن جا اثر خود ان کي صحيح جي طريقيڪار مان گذارن ٿا.

موجوده حالت ۾ گهٽ ۾ گهٽ چار اهڙا جزا (فورم) آهن جن تي مستقبل ۾ سڌارا ترقي ڪندا.

1. شراکتي مضبوطي، لچڪدار ۽ ادارتي طور تي برابري نمائندگي.
2. شروعاتي طور اسا تن مک پراجيڪٽن آن فارم واٽر مئنيجمينٽ پراجيڪٽ، نيشنل ڊرينيج پروگرام ۽ ٻين پراجيڪٽن مان سبق سکيو آهي.
3. سيدا سيني واٽر ڪورس ايسوسيئيشن، آبادگار بوردِ ۽ ايريا واٽر بوردِن جي سطح تي شراکتي ۽ شفاف نظام گهري ٿو.
4. آبادگارن جي نمائندگي اي ڊبليو بي ۽ سيدا اهڙي نسبت بنياد تي هجي جيڪا انهن جي پاڻي سان لاڳاپيل مسئلن جي اثرائتي بنيادن تي مدد ڪري سگهي.
5. آبادگارن کي اهڙا اختيار ڏنا وڃن ته جيئن پنهنجا فرض مڪمل طور تي نياڻي سگهن ۽ اي ڊبليو بي ۽ سيدا جي ڪنهن به مدد جي بغير پاڻي جي ورهاست ۾ آبياڻو اڳاڙڻ جا ڪم ڪري سگهن. تنهن ڪري هي قانوني تجويز گهري ٿو، جنهن جي مدد سان گهربل لاڀ حاصل ڪري سگهجي. آبادگارن جي تنظيمن تي اختيار ڏيڻ گهرجن جيڪي ايريا واٽر بوردِن جي خرچن جي مانيٽرنگ ڪن چاڪاڻ ته اهي 60 سيڪڙو آبياڻو سيدا کي ڏين ٿا.

آبادگارن جي شراکت کي مدنظر رکندي اها اميد ڪري سگهجي ته آخرڪار پاڻي جي صحيح انتظام، پاڻي جي نظام حاصل ڪري سگهجي ٿو. ان مان وڌيڪ اها اميد ڪري سگهجي ٿي ته پاڻي جو بهتر استعمال ٿئي ۽ پاڻي ذخيرو ڪري سگهجي. تنهن هوندي اهو نوٽ ڪرڻ گهرجي ته موجوده پاڻي جي تقسيم جو نظام سنڌ صوبي ۾ تمام غير برابري وارو آهي. انهيءَ لاءِ فصل جي ورهاست جي ڪري ڪڙمي غير محفوظ آهي. اهڙين حالتن هيٺ، آبادگارن تي شراکتي ۽ شفاف تقسيم جي پڪ ڏئي ته جيئن ته تجويز ڏنل سڌارا برقرار رکي سگهن. واقعي ڏکيو محسوس ٿئي ٿو.

سنڌ واٽر مئنيجمينٽ آرڊيننس 2002ع جي مطابق هيٺيان حصا چئن ادارتي سطحن تي نمائندگي ڪن ٿا.

5.8 واٽر ڪورس جي سطحن تي تنظيمون:

رسمي طور تي آبادگار پنهنجو پاڻ واٽر ڪورس تي پاڻي جي تقسيم ۽ سار سنڀال ڪن ٿا چاڪاڻ ته انهن سيني جي گڏيل زمين ان واٽر ڪورس تي آهي، ادارتي سڌارن جي ذريعي واٽر ڪورس جي سار سنڀال ۽ صحيح پاڻي جي تقسيم جو انتظام ڪرڻ ۽ ان سان گڏوگڏ آبپاشي نظام جو صحيح انتظام ڪرڻ آهي، انهيءَ لاءِ به تنظيمون هيٺين سطح تي SWMO 2002 جي مطابق جوڙيون ويون آهن ۽ جوڙيون ويندين.

5.9 آبادگار تنظيم (ايف او)

آبادگار جون تنظيمون ڊستبيوٽريز ۾ مائينر سطح تي ناهيون ويون آهن ۽ پڻ ناهڻيون آهن پر جيڪڏهن گهٽ ۾ گهٽ ٻہ پاڳي تي ايف او جي ڪمانڊ ايرايا واٽر ڪورس ايسوسيئيشن جي ڊبليو سي اي ايس جي هيڊ اندر اچي ٿي. جنرل باڊي فارمر آرگنائيزيشن مشتمل ٿئي ٿي ته هڪ هڪ نمائندو هر هڪ واٽر ڪورس ايسوسيئيشن مان ۽ DBGBF جا نمائنده ساڳي مائينر ڊستريبيوتري جي فارمر آرگنائيزيشن مان چونڊيا ويندا. گهٽ ۾ گهٽ جنرل باڊي جي ميمبرن جو تعداد 21 ۽ جيڪڏهن ڊبليو سي اي ۽ ڊي بي جي_ جي ميمبرن جو تعداد 21 کان گهٽ آهي ۽ پوءِ اهي برابر نمائندن جو تعداد جنرل باڊي لاءِ چونڊيندا جيئن اها گهٽ ۾ گهٽ 21 ميمبرن تي مشتمل هجي ايف او جي بناوٽ ۽ ڊستريبيوٽري/ مائينر جي انتظام جي منتقلي ايف او ڏانهن جيڪو هڪ بنيادي قدم منتقلي گورنمينٽ آبپاشي کاتي جي نظام آبادگارن ڏانهن. ايف او ذميوار هوندي مائينر/ ڊستريبيوتري جي سار ۽ سنيال لاءِ ۽ پڻ آبياني ڊرينيج سيس اڳارڻ لاءِ ۽ گڏوگڏ پاڻي جي صحيح تقسيم ڪرڻ ايف او جي ذميواري هوندي ۽ ان کان علاوه Flood Possessing Works ڊرينيج ۽ سيوريج نظام ايف او جي حوالي ڪيو ويندو.

5.10 ايريا واٽر بورڊ (اي ڊبليو بي):

ايريا واٽر بورڊ مين ڪئنالن تي جوڙيو وڃي ٿو ان جو ڪم آهي ته زمين ڪئنال جي منڊ کان آخر تائين پاڻي جي صحيح تقسيم ڪرڻ، ڪئنال ۽ ان سان لاڳاپيل شين جي مرمت ۽ سار سنيال ڪرڻ. ان سان گڏوگڏ ڊرينيج نظام جيڪو ان جي ڪمانڊ ايريا ۾ اچي ٿو ان جي مرمت ۽ سار سنيال ڪرڻ ۽ پڻ پنهنجي حصي جو آبيانو گڏ ڪرڻ. جيڪو سندس ايف او مان جمع ڪرايو ٿو وڃي. ايريا واٽر بورڊ چيئرمين 12 ميمبرن تي مشتمل آهي ۽ ڊائريڪٽر ايريا واٽر بورڊ جو سيڪريٽري هوندو.

5.11 سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي (سيڊا)

هن آرگنائيزيشن جو ڪم آهي ته اها سڄي صوبي جي آبپاشي ۽ ڊرينيج جي نظام جي سار سنيال ڪري.

سيڊا جي جوڙجڪ هيٺين ريت آهي:

(الف) چار نمائنده سنڌ سرڪار مان نامزد ڪيا وڃا آهن ان سان گڏ چيئرمين ۽ چار تعليمي ادارن جا نمائندا.

(ب) پنج چونڊيل ميمبر_ هڪ ايف اوز هڪ گڊو ۽ ڪوٽڙي بئراج جي ايف او مان ۽ جڏهن ته 3 سکر بئراج جي ايف او مان

(ج) اهم سرڪاري عملدار جيئن ته ايڊيشنل چيف سيڪريٽري (ڊولپمينٽ) آبپاشي ۽ بجلي، ايگريڪلچر ۽ فنانس کاتي جا سيڪريٽري، پراوينشل ڪو آرڊينيٽر اين ڊي پي ۽ ايم ڊي_ سيڊا.

سيڊا سنڌ جي تنهي بئراجن جي آپريشن ۽ مينٽيننس جو ڪم سار سنيال ڪندي ۽ ان سان گڏوگڏ مک ڊرينيج سسٽم جو به خيال رکندي.

5.12 واٽر الوڪيشنز ڪميٽي

هڪ تمام اهم آرڊيننس جي پهلوئن مان هڪ واٽر الوڪيشنز ڪميٽي به آهي جيڪا سيڊا، ايڊبليو بي ۽ ايف او سطح تائين جوڙي ويندي. هي ڪاميٽيون پاڻي جي ورهاست جو ڪم ڪنديون. جنهن کي تمام اهم پهلوئي نظام جو چئي سگهجي ٿو.

5.13 ادارتي سڌارن جي موجوده صورتحال

سنڌ واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس نظام هيٺ سنڌ صوبي ۾ سنڌ اريگيشن ايند ڊرينيج اٿارٽي قائم ٿي چڪي آهي، جيڪا اڃا تائين پنهنجي شروعاتي مرحلي ۾ آهي ۽ ڪمزور هجڻ سبب اجان تائين ٽيڪنيڪي بنيادن تي اريگيشن ايند پاور ڊپارٽمينٽ تي پاڙي رهي آهي. وسپ هيٺ سيڊا ۾ اندر به سڌارن جي ان ترقي ۽ ٻين شين ۾ پاڻيرو ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪئي ويندي. سيڊا ۾ موجود انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ يونٽ کي هن پراجيڪٽ هيٺ وڌيڪ هٿي وٺرائي ويندي. سپ کان وڌيڪ زور آبادگار تنظيمون ناهڻ ۽ ان کي مضبوط بنائڻ تي ڏنو پيو وڃي. سيڊا جي آگسٽ 2006 ع واري ماهوار بليٽن موجب هن وقت تائين تنهي ايريا واٽر بوردن ۾ 213 آبادگار تنظيمون جڙي راس ٿي چڪيون آهن.

هن وقت تائين سپ کان وڌيڪ آبادگار تنظيمون نارا ڪئنال ايريا واٽر بورڊ ۾ 141 ٺهيون آهن. سنڌ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ ۽ قومي پروگرام هيٺ هن وقت به آبادگار تنظيمن کي وڌيڪ سگهارو بڻايو پيو وڃي. اندازو آهي ته تنهي ايريا واٽر بوردن جي سيني مائينرن تي آبادگار تنظيمون جوڙيون ويندیون. وسپ ايف اوز کي پاڻ پرو ڪرڻ ۽ انهن کي پلاننگ ۽ ڊزائيننگ جي ڪم ڪار ۾ شامل ڪرڻ کي هٿي ڏيندي.

آبياڻو ۽ اوڳاڙي:

سنڌ ۾ هن وقت آبياني جي اوڳاڙي جو اندازو پاڻي جي مقدار ۽ آبادي هيٺ ايندڙ زمين جي ايراضي سان لڳايو ويندو آهي. ان کانسواءِ آبپاشي نظام جي مرمت ۽ سار انپال تي ايندڙ خرچ کي به نظر ۾ رکي آبياني جو حساب ڪتاب ناهيو ويندو آهي. هن وقت آبپاشي نظام ۾ آبياني جي اوڳاڙي گهٽ ۽ ان تي ايندڙ خرچ تمام وڌيڪ آهي. جڏهن ته آبياني کان وٺي نظام جي بحالي جي ڪمن ۾ به آبادگارن جي عدم شرڪت سبب مسئلا پيدا ٿي رهيا آهن. پاڻ: جي وقت سر ۽ پوڇڙ ۾ رسد نه ٿيڻ سبب هاڻي آبادگارن کان آبياني جي اوڳاڙي ڪرڻ به ممڪن نه رهيو آهي. ان سلسلي ۾ آبادگارن ۽ آبپاشي کاتي ۾ اختلاف اڪثر ڪري ٿيندا رهندا آهن.

هاڻي ادارتي سڌارن ذريعي جڏهن سڄو نظام ئي آبادگارن حوالي ڪيو ويندو ته آبارگار تنظيمن لاءِ انهن کان آبيانو اوڳاڙڻ آسان ٿي پوندو. ۽ آبادگار پنهنجي ئي ان گڏ ڪيل رقم مان نظام جي مرمت ۽ سار سنپال به ڪري سگهندا.

سنڌ ۾ ايف او فارميشن اينڊ مئنيجمينٽ ٽرانسفر

نمبر شمار	ايريا واٽر بورڊ	ٽوٽل آبادگار تنظيمون	رجسٽرڊ ٿيل آبادگار تنظيمون	آءِ ڊي ايم ٽي تي صحيح ٿيل
	گڏو بئراج			
1	بيگاري سنڌ فيڊر	85	0	0
2	ڊيزرٽ پٽ فيڊر	45	0	0
3	گهوٽڪي فيڊر ڪئنال	49	17	12
	سکر بئراج			
4	نارا ڪئنال ايريا واٽر بورڊ	170	162	141
5	ويسٽرن ڪئنال ايريا واٽر بورڊ (دادو 111 + رائيس 72)	183	0	0
6	خيرپور اريگيشن سرڪل (ايسٽ اينڊ ويسٽ فيڊر ڪئنال)	123	2	0
7	روهڙي ڪنئال سرڪل	283	7	0
	ڪوٽڙي بئراج			
8	ليفٽ بينڪ ڪئنال اريا واٽر بورڊ (ڪليلي 75 +اڪرم واهه 48)	105	24	22
9	ڪلري بگهاڙ فيڊر سرڪل	110	0	0
10	پنجاري سرڪل	113	0	0
	ٻيا			
	لفٽ اريگيشن رور انڊس	1	1	0
	ٽوٽل (14 ڪئنال)	1312	213	175

ذريعو: سيڊا ماهوار بليٽن، آگسٽ 2006

5.14 وسپ سان لاڳاپيل موجوده مسئلا

موجوده نون قانون، پاليسي ۽ ادارتي سڌارن جي بنياد تي ڪافي مسئلا آهن جيڪي وسپ قائم ٿيڻ تي اثر وجهن. هي بنيادي طور تي وسپ جي عملي لاءِ ذهن ۾ رکيا وڃن.

لاڳاپيل مسئلا هيٺ ڏنا وڃن ٿا:

5.14.1 گهٽ جاڻ ۽ سجاڳي

- تمام گهڻا آبادگار مڪمل طور تي فارمر آرگنائيزيشن جي بناوٽ ۽ ان جي ڪمن کان بي خبر آهن.

- ڊسٽريبيوٽرن ۽ مائينرن جي آبادگار منتقلي بابت آبپاشي ملازم بہ گھٽي ڇاڻ نہ ٿا رکن.
- سنڌ ايريگيشن ۽ ڊرينيج اٿارٽي ۽ ايريا واٽر بوردس ۾ پنھنجي پنھنجي ذميواري ۾ تمام گھٽ سمجھوتو آھي.
- اھو ايجا تائين واضح نہ ٿي سگھيو آھي ڊسٽريبيوٽر ۽ مائينرن جي هيڊ ريگيوليٽن جي مرمت ۽ سار سنڀال لاءِ اي ڊبليو بي ايف ۽ ايف اوز مان اصل ذميوار ڪير آھي
- سڄي ڪئنال تي پاڻي جي تعميريا ورھاست لاءِ تمام گھٽ وضاحت آھي.

نتيجا

فارمر آرگنائيزيشن ۽ هاري عام طور تي پابندي سان وارا بندي سسٽم متعين نہ ٿا ڪن ۽ ان سان لاڳاپيل تبديليون انھيءَ لاءِ پاڻي جي انتظام جي نظام گھرج جي بنياد تي هلي ٿو جيڪڏھن اھو رسد جي بنياد تي ٽيٺ گھرجي ۽ ان سان گڏو گڏ آبادگارن ۾ سجاڳي پيدا ڪرڻ کي بنيادي طور تي غور ڪرڻ گھرجي.

5.14.2 تحفظات

ايف او جي ميمبرن سان تفصيلي بحث ۽ مباحثي مان ظاھر ٿئي ٿو تہ اھي خودمختيار نہ آھن آبيانو اوڳاڙڻ آبادگارن کان انھيءَ لاءِ ڪجھ آبادگار آبيانو نہ ٿا ڏين. تنھن ڪري ايف اوز کي آبيانو اڳاڙڻ لاءِ مڪمل طور قانون اختيار ڏنا وڃن. تنھن ڪري آبياني جي صحيح اوڳاڙ هلي ڪري ڪجھ مسئلا پيدا ڪندي جنھن جي ڪري ايف اوز ۽ آرگنائيزيشن جي جدوجھد تي اثر پوندا.

نتيجا

- ٽيڪنيڪل تربيت مائينرجي مرمت ۽ سار سنڀال جي لاءِ فارمر آرگنائيزيشن کي نہ ڏنيون ويون جيڪي فارمرز مطابق ڈيٽيون آھن
- آبادگارن يا فارمر آرگنائيزيشن کي آبيانو اوڳاڙڻ جي تربيت ڈيٽ گھرجي جيئن تہ ايجا تائين آبدار آبپاشي يا سيدا جا ملازم فصل جو تجزيو ڪن ٿا. ان ڪري ايف او جي اختيارن تي غير مثبت اثرات پون ٿا.
- ايف او کي مئجسٽريٽ اختيار ڈيٽ گھرجن آبيانو اوڳاڙڻ لاءِ جڏھن تہ مئجسٽريٽ اختيار نہ ٿي سيدا جي ملازمن ۽ اي ڊبليو بي جي ملازمن کي ڏنل آھن فقط روينيو جي ملازمن کي آھن.
- آبادگار ۽ ٻين مختلف پاڻي سان واسطو رکندڙن سان بحث ۽ مباحثي مان شروعاتي طور تي ظاھر ٿئي ٿو تہ آبپاشي نظام تمام گھٽ شفاف آھن، ھن موجوده وقت ۾ حڪومت جي طرفان پاڻي جي سڌارن ۾ واٽر الوڪيشن ڪاميٽيز، سيدا، اي ڊبليو بي، ايف او جوڙيون ويندیون، جنھن ۾ آبادگارن جي وڏ مان وڏ شراڪت ھئڻ گھرجي. تنھنڪري عملي طور تي آبادگارن جا اعتراض ڈيڪارڻ ڪجھ سبب پاڻي جي گھٽ شفاف تقسيم ۽ مسلسل رڪاوٽ ۽ سخت ڏمڪي برقرار رکڻ ۾.

5.14.3 نمائندگي

- آبادگارن جي نمائندگي ايريا واٽر بورڊ ۾ گھٽ سمجھي وڃي ٿي.
- ساڳي طرح سيدا ۾ جڏھن تہ 5 نمائندا ان جي بادي ۾ جڏھن تہ ان جا 16 ميمبر آھن. ان جو مقصد تہ سيدا بورڊ گڏجاڻي ڪري سگھي ٿي بغير ڪنھن ايف او جي نمائندي حاضر ھجڻ جي. ساڳي طرح 11 ٻيا ميمبر ايف او جي نمائندن جي مخالفت ڪري سگھن ٿا.
- آبادگارن جي چونڊ ايف او جي ميمبر شپ لاءِ نامينيشن يا سليڪشن جي بنيادن تي ٿيندي آھي پر اليڪشن جي بنياد تي ادارتي سڌارن جي گھرج مطابق ٿيٽ گھرجن.
- ھن وقت ڊبليو سي اي ايس ۽ ايف او جي سطح تي آبادگارن ۽ عورتن جي نمائندگي جي پڪ لاءِ اھڙو ڪو بہ اھڙو بندوبست نہ آھي.

نتيجا

ھارين ۽ عورتن جي ايف اوز، ايريا واٽر بورڊ ۽ سيدا جي سطح تائين نمائندگي ھجڻ جي گھرج آھي.

5.14.4 فارمر آرگنائيزيشن جو ڪردار ۽ اثر

- ادارتي تبديليون آبپاشي جي نظام ۾ تمام آهستي ٿي رهيون آهن. هن وقت آبادگار تنظيمن جي بناوت اثرائتي طور تي ته صرف نارا ڪئنال ڪمانڊ ايريا ۾ آهي. جڏهن ته ان گهٽو حصو وچولي درجي جي آبادگارن جو آهي.
- آبادگار تنظيمن کي مڪمل اختيار ڏنا وڃن ته جيئن اهي مضبوط ٿي سگهن. ان مان آبادگار تنظيمن جي ڪارڪردگي کي معلوم ڪري سگهجي ٿي.
- بحث ۽ مباحثن تحت عورتن جي نمائندگي ڊبليو سي اي ۽ ايف او جي سطح تي معلوم ڪري سگهجي ٿي ۽ جڏهن ته ڪا به ثقافتي رڪاوٽ نظر نه اچي رهي آهي.
- موجوده وقت ۾ سنيون آبادگار تنظيمون آبياڻو صحيح نموني اوڳاڙي رهيون آهن. تنهن هوندي اهو مشاهدو ڪيو ويو آهي ته اهي فقط 60 سيڪڙو آبياڻو اوڳاڙين ٿيون. جيڪو سيڊا آرڊيننس 2002 جي ايگريمينٽ جي مطابق سيڊا وٽ جمع ڪرائين ٿيون. باقي بچيل 40 سيڪڙو آبياڻو پنهنجن مائينر/ ڊسٽريبيوٽرين جي مرمت ۽ سار سنيال تي خرچ ڪرڻو آهي پر اهو اوڳاڙي نه سگهيون آهن. جيڪڏهن آرڊيننس ۾ ڪٿي به لکيل نه آهي ته 40 ايف اوز مائينر ۽ ڊسٽريبيوٽري جي مرمت، سار سنيال ۽ آفيس جي اسٽاف لاءِ خرچ ڪجي يا نه. پر ان ۾ واضح ٿيل آهي ته 60 سيڪڙو آبياڻو جو هر هڪ ايف او ڪي اي ڊبليو بي کي ڏيڻو آهي. ٻيو ته آبادگارن اهي خدشات ظاهر ڪيا آهن ته متان 40 سيڪڙو ۾ گهٽتائي آندي وئي ته پوءِ ايف اوز صحيح نموني سان مائينر يا ڊسٽريبيوٽريز جو انتظام نه هلائي سگهنديون.

نتيجا

- ايف اوز جي صلاحيت کي سڌارڻ لاءِ ڪهڙا اپاءَ ورتا وڃن جيئن مائينر يا ڊسٽريبيوٽريز ۽ واٽر ڪورسn جي مرمت ۽ سار سنيال ڪري صحيح نموني ڪري سگهي.
- شروعاتي طور تي عورتن ۽ آبادگارن جي فارمر آرگنائيزيشن ۾ نمائندگي جي برابري پڪ ڏئي ٿي. فارمر آرگنائيزيشن سڀي نموني سماجي اڪساءُ ڪري سگهي ٿي. اهو تمام سٺو ٿيندو ته فارمر آرگنائيزيشن جي ڪائونسل کي اختيار ڏجن. غير سرڪار تنظيمون سڀي نموني ڪردار نپائي سگهن ٿيون.

5.14.5 زميندار ۽ مقعطيدارن جي وچ تعلقات:

آبادگار تنظيمن ۾ گهٽ زمين رکندڙ آبادگارن جي شرڪت گهٽ آهي ۽ ان مسئلي جو اهم سبب سماجي جاڪڙتا نه هجڻ آهي. تنهن ڪري ان کي تيز ڪرڻ گهرجي. خاص طور تي ننڍن آبادگارن ۽ هارين کي جاڻ ڏيڻ گهرجي..

نتيجا:

واضح طور تي صاف ظاهر آهي ته آبپاشي جي نظام جي سڌارن لاءِ تربيت ضروري آهي، جيستائين آبادگارن جي گهٽي شرڪت جي پڪ نه ڏني ويندي تيستائين نظام شفاف ٿي نه سگهندو. جيستائين زميندارن ۽ سندن هارين ۾ تعلقات سٺا نه ٿيندا تيستائين صحيح پيداوار حاصل ڪري نه سگهبي.

باب ڇهون
ماحولياتي جائزي جو تت

6. ماحولياتي جائزي جو تت

6.1 وسپ پراجيڪٽ جا اهم حصا:

وسپ پراجيڪٽ جا هيٺيان حصا تمام اهم آهن

(الف) پاڻي جي انتظام جي ادارن ۾ تنظيمن يعني گڏوگڏ سيدا اي ڊبليو بي ۾ ايف او جي تربيت ۾ سماجي جاڳرتا

(ب) آبپاشي ۾ ڊرينيج جي انفرا اسٽرڪچر جي مرمت جو ڪم.

(ج) پروجيڪٽ جي انتظام جو جائزو ۾ ريسرچ اسٽڊيز

6.2 پراجيڪٽ جون امڪاني رڪاوٽون:

وسپ پروجيڪٽ هيٺ ئي ٽئي ايريا واٽر بورڊ يعني گهوٽڪي، نارا ۾ (قليلي ۾ اڪرم) ڪئنال يعني ليفٽ بئنڪ ڪئنالز

پروجيڪٽ ۾ هيٺيان ڪم ڪرائڻا آهن:

(الف) مين ڪئنالن جي مرمت ۾ اڪرم واهه کي پڪو ڪرڻ

(ب) وڏين ۾ ننڍين شاخن جي مرمت

(ج) ڪجهه وڏين ۾ ننڍين شاخن کي پڪو ڪرڻ

(د) آئوٽ ليٽن جي نئين سر تعمير ۾ لفٽ اسڪيم جي مرمت ۾ تعمير، مائينر يا ڊسٽريبيوٽريز مين ڪئنالن يا برانچ ڪئنالن جي تعمير ڪرڻ. مرمت ۾ نئين تعميراتي ڪم يعني زميني ڪم، ڪاٽي ۾ ڪنڪريٽ شامل آهي. انهن جي اثرات کي گهٽائڻ لاءِ تدابيرون هيٺ ڏجن ٿيون.

6.3 تعميراتي ڪم دوران پوندڙ اثر

هر پراجيڪٽ جا ان جي تعميراتي ڪم دوران ماحوليات تي ڪجهه اثر ضرور پوندا آهن پر هن پراجيڪٽ جي ڪي خراب اثر نه پوندا، ڪجهه پوندڙ اثرن جو جائزو هن ريت آهي:

(الف) گاڏين جي چرپر:

- تعميرات جي ڪم ڪري گاڏين جي اچڻ ۾ وڃڻ ۾ پڻ مشينن جي ڪم ڪرڻ جي زمين خراب ٿي ۾ فصلن کي نقصان پهچي ٿو. ان ڪري ماحولياتي اثرات ٿين ٿا.
- فصلن جي آبادي واري ايراضي کان گاڏين جي اچڻ ۾ وڃڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي.

(ب) ڪئنالن جي ڪاٽي دوران نڪتل متي:

- ڪئنالن جي ڪاٽي دوران نڪتل متيءَ کي بندن سنوت، سڏار ۾ مرمت لاءِ ڪتب آڻي سگهجي ٿو. گڏوگڏ اها متي ٻئي ڪم ۾ اچي سگهي ٿي.
- ڪاٽي دوران نڪتل متي زرخيز هئڻ سبب زمينن ۾ فصلن جي سني اپت لاءِ ڪتب اچي سگهي ٿي.

(ج) دز جي گدلاڻ:

- متي جي دز جا تمام خراب اثرات ڪم ڪندڙ مزدورن ۾ آس پاس جي ڳوناٽن تي پئجي سگهن ٿا.
- دز جي گدلاڻ کي ختم ڪرڻ لاءِ رستن تي پاڻي جو ڇڻڪار ڪرڻ گهرجي. اهي رستا گاڏيءَ جي اڇ وڃ لاءِ استعمال ڪري سگهجن ٿا.

(د) گوڙ ۾ گمسان جي گدلاڻ:

تعميراتي ۾ مرمت جي لاءِ استعمال ٿيندڙ مشينن ۾ ٻين گاڏين جو آواز ۾ گوڙ ۾ گمسان مقرر حد کان وڌي وڃي ٿو ان مان ماحولياتي طور خراب اثر پون ٿا.

(ه) ڪم ڪندڙن جون ڪيمپون:

- پراجيڪٽ تي ڪم ڪندڙ جي لڳل ڪيمپن ۾ گاڏين جي سروس، تيل متائڻ ۽ ٻي صفائي سبب اتي جي زمين خراب ٿئي ٿي. پاڻي ۽ هوا ۾ گدلاڻ شامل ٿئي ٿي جنهن ۾ ماحول تي وچولي درجي جا خراب اثر پون ٿا پر اهي عارضي هوندا آهن.
- خراب ماحولياتي اثرن کي گهٽائڻ لاءِ ٽريٽمينٽ پلانٽ لڳائڻ گهرجن. رستن تي پاڻي ڇٽڪار ڪرڻ گهرجي ته جيئن گندگي گهٽ ٿي سگهي.

(و) بندن ۾ پئجي ويندڙ ڊار يا ڪڏا

بندن جي مرمت ۽ تعمير دوران انهن ۾ وڏا ڊار ۽ ڪڏا پئجي وڃن ٿا ۽ پاڻي سيمو ڪري بندن کي نقصان رسائي ٿو ۽ پر پاسي جي زمين ۾ سر ۽ ڪلر پيدا ٿين ٿا. انهن ماحولياتي اثرن کي گهٽائڻ جي سخت ضرورت آهي ان لاءِ پراجيڪٽ دوران اهم قدم ڪنيا وڃن.

- بندن ۾ سيمي واريون جڳهون بند ڪرڻ گهرجن ته جيئن ماحولياتي اثر نه پون.

(ز) ٻوٽن ۽ جاندارن کي پوندڙ نقصان

- بندن جي تعمير ۽ مرمت دوران يا پراجيڪٽ ڪيمپن ۾ ٿيندڙ گدلاڻ سبب اتي موجود آبي جيوت، ٻوٽن ۽ ٻين جاندارن جي رهائشگاهن، کاڌ خوراڪ جي ذريعن ۽ زندگيءَ تي خراب اثر پون ٿا.
- جاندارن جي بچاءُ لاءِ اڳواٽ اهم قدم کڻڻ گهرجن ته جيئن تعميراتي ڪم دوران انهن کي ڪو نقصان نه پوي. پراجيڪٽ مڪمل ٿيڻ بعد علاقي ۾ وڻڪاري ڪرڻ گهرجي.
- گاڏين جي آواز ۽ اڇ وڇ سبب ٻ جاندارن جي رهائشگاهن تي خراب اثر پوي ٿو.
- پراجيڪٽ جو ڪم صرف ڏينهن جو ڪرڻ گهرجي، رات جو گاڏين جي چرپر تي ٻ بندش هجي. ان سان جاندارن جي ماحول کي بچائي سگهجي ٿو.

6.4 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پوندڙ اثر

6.4.1 تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد پوندڙ اثرن جو جائزو هن ريت آهي:

فزيڪل انواٿرونمينٽ

(الف) پاڻيءَ جا ذريعا:

1. شاخن کي پڪي ڪرڻ سان پاڻيءَ جي مقدار ۾ اضافو ٿيندو ۽ بندن جي حالت ٻ سڌرندي. بندن مان سيمو گهٽ ٿيندو پاڻي بچڻ سبب پچڑيءَ واري آبادگارن کي فائدو رسندو.
2. جرجي پاڻيءَ جي سطح هميشہ آبپاشي واهن مان ٿيندڙ سيمي سبب مٿي ٿيندي رهي ٿي. ان سطح کي تمام گهٽي حد تائين گهٽائڻ صحيح نه رهندو. شاخن کي وڌيڪ پڪو ڪرڻ سان اها سطح هيٺ لهي سگهي ٿي. سائنسي طريقا اختيار ڪندي اهڙا قدم کڻجن ته جيئن جرجو پاڻي گهٽو هيٺ لهي نه وڃي.
3. فصل وڌيڪ ۽ بهتر ٿيڻ سبب فصلن تي جيت مار دوائن جو استعمال وڌي ويندو آهي پر پاڻيءَ جي وڌيڪ موجودگي ان سان لاڳاپيل ناهي.

(ب) پاڻيءَ جو مٽانهون وهڪرو:

پراجيڪٽ جي تعميراتي ڪم سبب پاڻي جي مٽاچري وهڪري تي ڪي ٻ اثر نه پوندا.

(ج) سيمو ۽ ڏنڊن تي پوندڙ اثر:

شاخن جي پڪي ٿيڻ سان ڏنڊون سيمي سبب ٻيهر پرجي نه سگهنديون. پر هن پراجيڪٽ جي ايريا ۾ ڪا ٻ اهڙي ڏنڊ ناهي جنهن تي اهڙا اثر پون.

(د) زمين جو مٽيون تهہ:

1. ڪلرائي زمين وسپ پراجيڪٽ جي ڪري صحيح ٿي ويندي. ان پراجيڪٽ جا اهڙي زمين تي بهتر اثر پوندا.
2. شاخون پڪيون ٿيڻ سبب بندن جي کاڌ گهٽجي ويندي ۽ ان جا ماحولياتي اثر ٻ گهٽ ٿيندا.
3. واهن جي ڪاٽيءَ ذريعي نڪتل مٽي ۽ ڪچرو صحيح جڳهہ تي منتقل نه ڪيو ويو ته ان جا ماحول تي خراب اثر پوندا.

تدبيري قدم:

- کاٽيءَ ذريعي نڪتل مٽيءَ زرعي زمين ۾ منتقل ڪرڻ گهرجي.
- شاخن جو تعميراتي ڪم بندن تي ڪرڻ گهرجي نه ڪي شاخ اندر سامان رکڻ گهرجي.
- بندن جي پاسي ۾ گڏ ٽيل مٽي جي ليول ڪرڻ گهرجي.

(ھ) بندن جي پرائي ۽ تعميراتي ڪم لاءِ ڪنيل ڪڍون:

واهن ۽ شاخن جي تعمير ۽ مرمت لاءِ ضرورت پوڻ تي ڪڍون بندن کان ڪجهه پاسي تي ڪٽڻ گهرجن. مک ڪٽنالن ننڍين وڏين شاخن جي مرمت ۽ ٻين سرگرمين کي سنڌ سرڪار جي آبپاشي کاتي جي معيار مطابق ڪرڻ گهرجي.

(و) عارضي طور واهن يا شاخن جي رخ کي موڙڻ:

شاخن جي تعميراتي ڪم دوران عارضي طور شاخن کي موڙڻ گهرجي ته جيئن پاڻي جي رسد جاري رهي. تعميراتي ڪم مڪمل ٿيڻ بعد ٺيڪيدارن کي گهرجي ته ڪم سبب خراب ٿيل زمين جي ليول ڪري اتي وڻڪاري ڪن.

(ز) زمين جي زرخيزي:

شاخن جي کاٽي مان نڪتل مٽي زمين ۾ وڇهڻ سان انهن ۾ زرخيزي پيدا ٿيندي ۽ فصلن جي پيداوار بهتر ٿيندي.

(ح) موسم:

هن پراجيڪٽ جي ڪري موسم تي ڪي به اثر نه پوندا.

بائيولاجيڪل انوائرونمينٽ:

(الف) جاندار:

1. پکين ۽ انهن جي رهائشگاهن تي پراجيڪٽ جي ڪم سبب ڪي به ماحولياتي اثر نه پوندا.
2. ڪيرڊيندڙ جانورن تي به ڪي ماحولياتي اثر نه پوندا. چاکاڻ جو تعميراتي ڪم محدود حد تائين ئي آهن.
3. ريڑهيون پائيندڙ جاندار به هن پراجيڪٽ جي منفي اثرن کان محفوظ رهندا.
4. پراجيڪٽ سبب آبي جيوت يا مڇي تي به ڪي ماحولياتي اثر نه پوندا.

(ب) ٻوٽا/ وڻ:

ممڪن آهي ته تعميراتي ڪم دوران ڪجهه وڻن کي ڪٽيو يا ختم ڪيو وڃي پر انهن لاءِ تدبيري قدم کنيا ويندا. اهو لازم ڪيو ويندو ته وڻ ڪٽجڻ جي صورت ۾ ان جڳهه تي نئين سر وڻڪاري ڪئي وڃي.

(ج) جاندارن جون قدرتي رهائشگاهون:

پراجيڪٽ ايريا اندر جاندارن کي خاص رهائشگاهون نٿيون اچن. پر جيڪڏهن ڪا به اهڙي حساس ايريا معلوم ٿي ته پوءِ ان لاءِ ماحولياتي تدبيرون اختيار ڪيون ويندیون.

6.5 **ماحولياتي انتظامي پلان ۽ سفارشون:**

پراجيڪٽ جي تعميراتي ۽ مرمت جي ڪمن دوران ماحولياتي مسئلن کي صحيح نموني حل ڪرڻ ۽ انهن جو وڌ ۾ وڌ خيال ڪرڻ اهم آهي. ماحولياتي انتظامي پلاٽ هن پراجيڪٽ جو خاص حصو آهي. ان پلان تي عمل درآمد لاءِ مختلف ادارن کي ذميواري سونپي وئي آهي. پراجيڪٽ جي تعميراتي ۽ مرمت جي ڪمن جا ماحول تي خراب اثر پوندا. اهو پراجيڪٽ مجموعي طور تي وڏو فائديمند آهي. ان باوجود به ماحوليات جي بهتري لاءِ سفارشون هيٺين ٽيبل ۾ ڏنيون ويون آهن.

ماحولياتي اثرن ۽ انهن کي گھٽائڻ جون تدبيرون

نمبر شمار	اثرن جو ذريعو	اثرن جي سگھ	تدبيرون	ذميواريون		
				عمل ڪرائيندڙ	سار سنڀال	مشاهدو
	1	2	3	4	5	6
1	مک ڪٽنالن ۽ برانچ ڪٽنالن جي مرمت	1. واهن ۾ شاخن جي ڪاٽي صحيح نموني نہ ٽيڻ 2. شاخن ۾ بندن جي مرمت لاءِ پاسن مان مٽي ڪڍڻ سبب پيدا ٿيل ڪڍن جي صحيح نموني سنوت نہ ٽيڻ ڪري اهي مڇرن ۾ ٻين جيتن جي آماجگاھ بنجن ٿا ۽ ان سان زمين خراب ٿئي ٿي . 3. پاڻي جي وهڪري ۾ رڪاوٽ بنجندڙ وڻ ڪٽڻ. 4. بحالي جي ڪم دوران اڏامندڙ دڻ، مٽي مشينري مان نڪرندڙ تيل ۽ ٻي گندگي. 5. مٽين ۾ جرجي پاڻي ۾ ايندڙ تبديلي. 6. زمين جي زرعي اپت تي ايندڙ تبديلي. 7. ڏنڊن ۾ ڏورن ۾ ايندڙ تبديلي. 8. آبي ۾ جھنگلي جيوت تي ايندڙ تبديلي..	1. مرمتي ڪم دوران نڪرندڙ خراب مٽي ءَ جو ڪم جي اهر حصي طور تدارڪ ڪيو وڃي. 2. ڪڍن جي سنوت ڪئي وڃي. 3. ٽيڪن جي بدنگ ۽ اڪيومينٽ ٽاھڻ وقت ان ۾ ڪاٽيءَ دوران نڪرندڙ ۾ٽي جي تدارڪ، گوڙ گھمسان نہ ٽيڻ، ماحوليات جي خراب نہ ٽيڻ جھڙيون شيون ان ۾ شامل ڪرڻ گھرجن. 4. وڻن جي ڪٽائي جي صورت ۾ يا ماحول جي بهتري لاءِ وڻڪاري ڪرڻ کي اهميت ڏني وڃي. 5. زمين جي زرعي اپت وڌيڪ بنائڻ، ڏنڊن ڏورن جي گدلي نہ ٽيڻ کي بہ يقيني بڻايو وڃي.	پراجيڪٽ امپليمينٽيشن ڪنسلٽنٽ سيني سب پراجيڪٽن جي نگراني ڪندا ۽ انوائرونمينٽل مٽيجمينٽ پلان جوڙيندا، پوءِ انهن جي روشني ۾ ئي ٽيڪا ڏيڻ وقت ٽيڪيدارن کي اهي ڪم ڪرائڻ لاءِ ذميوار بڻايو ويندو. سيڌا ۾ قائم انوائرونمينٽل مٽيجمينٽ يونٽ ڪنسلٽنٽن سان گڏجي ماحوليات بابت ڪجندڙ قدمن جي جاچ ڪندا ۽ ان ڪم کي قومي ۽ عالمي معيار موجب يقيني بڻايو ويندو.	پراجيڪٽ ڪوآرڊينيشن مٽيجيمنٽ يونٽ جو انوائرونمينٽل يونٽ ۽ مانيٽرنگ اينڊ ايويوليشن ڪنسلٽنٽ	ايم ايڊ اي ڪنسلٽنٽ اي پي اي ، جتي ان جي ضرورت پئي. ضرورت پوڻ جي صورت ۾ ماحوليات جي ماهر جي شموليت سان بينڪ جو نگران مشن بہ ڪم ڪندو. پلاننگ اينڊ دولپمينٽ ڊپارٽمينٽ
2	ڊسٽريبيوٽريز ۽ مائينرن جي مرمت	1. واهن ۾ شاخن جي ڪاٽي صحيح نموني نہ ٽيڻ 2. شاخن ۾ بندن جي مرمت لاءِ پاسن مان مٽي ڪڍڻ سبب پيدا ٿيل ڪڍن جي صحيح نموني سنوت نہ ٽيڻ ڪري اهي مڇرن ۾ ٻين جيتن جي آماجگاھ بنجن ٿا ۽ان سان زمين خراب ٿئي ٿي . 3. ڏنڊن ڏورن تي ايندڙ تبديلي	• ان جي حل لاءِ بہ ساڳيو طريقو اختيار ڪيو ويندو جيڪو مک ۽ برانچ ڪٽنالن جي لاءِ ڪيو ويندو. • مائينرن ۽ ڊسٽيبيوٽريز مان نڪرندڙ ڪاٽي واري مٽي ڏاڍي زرخيز ٽيندي آهي. ان ڪري اها مٽي آبادگارن کي ڏني ويندي تہ جيئن اهي پنهنجي زمين ۾ وڃي پنهنجي اپت ۾ اضافو ڪري سگھن.	سڀ ڪجھ مٽان وانگر هوندو پر ان ۾ آبادگار تنظيمن کي بہ ان ڪري شامل ڪيو ويندو تہ جيئن ڪم نگراني ۾ بهتر نموني سان ٿي سگھي.	اڳ جاڻايل وانگر، پر ان ۾ ايريا واٽر بورڊ جي شموليت کي وڌيڪ اهميت ڏني ويندي.	ايم ايڊ اي ڪنسلٽنٽ اي پي اي ، جتي ان جي ضرورت پئي. ضرورت پوڻ جي صورت ۾ ماحوليات جي ماهر جي شموليت سان بينڪ جو نگران مشن بہ ڪم ڪندو.

		4. وٹن جي ڪٽائي. مک ۽ برانج ڪٽنالن تي گھٽو ڪري ساڳيون تبديليون ايندين ان ڪري انهن کي ساڳي طريقي سان حل ڪيو ويندو.				پلاننگ اينڈ دولپمينٽ ڊپارٽمينٽ
3	ڪپڑن ڏوئڻ جون جڳھون پکن ۽ ڪچن مائينرن ۽ ڊسٽريبيوٽريز تي جوڑڻ گھرجن	آبپاشي ۽ پيئڻ جو پاڻي صابڻ ۽ ٻين شين ملاوٽ جي ڪري خراب ٿئي ٿو پيئڻ جي پاڻي جي خاصيت خراب ٿئي ٿي	وھنجڻ جون جايون ، آبادگارن جي صلاحن سان جوڑڻ گھرجن، جيئن شاخن جي ڪپرن کي کاڌ کان بچائي سگھجي.	ايريا واٽر بورڊ ۽ آبارگار تنظيم	آبارگار تنظيم ۽ پي ايم سي	سيڊا جو ماحولياتي سيل ايم ايند اي ڪنسلٽنٽن وسيلي تجزيو ڪندو
4	آبادگار تنظيمن کي شاخن ۽ واٽر ڪورسن جي مرمت ۽ سار سنڀال لاءِ ضروري اوزار فراھم ڪيا وڃن	ڪو ٻہ اثر نہ	ڪجھ ٻہ نہ گھربل	ايريا واٽر بورڊ ۽ آبارگار تنظيم	آبارگار تنظيم ۽ پي ايم سي	سيڊا جو ماحولياتي يونٽ ايم ايند اي ڪنسلٽنٽن وسيلي تجزيو ڪندو پلاننگ اينڈ ڊولپمينٽ ڊپارٽمينٽ.
5	زرعي ڪرت ۽ اپت وڌائڻ	ڪيمياڻي پاڻ ۽ ٻين زرعي دوائن جي استعمال ۾ هر ممڪن حد تائين گھٽتائي آڻڻ.	پيسٽ مئنيجمينٽ پلان تي اڇ ۾ ئي سنڈ آن فارم واٽر مئنيجمينٽ هيڊ ڪ هلي رهيو آهي.، ان ڪانسواءِ نيشنل انٽيگريٽيڊ پيسٽ مئنيجمينٽ هيڊ پڻ سجي ملڪ اندر اهڙو پروگرام هلي رهيو آهي. هاڻي جيڪڏهن ڪٽي اهڙي ضرورت محسوس ڪئي وئي ته پوءِ وسپ هيڊ ٻہ آبادگارن کي زرعي دوائن جي استعمال بابت سکيا ڏني ويندي.	سيڊا، ايريا واٽر بورڊ ۽ آبادگار تنظيمون	ايم ايند اي ڪنسلٽنٽ پي سي ايم يو	ايم ايند اي ڪنسلٽنٽ پي سي ايم يو
4	ٻڙاجن جي فزيبلٽي رپورٽ ۽ سنڌو جي ڪاپي ڪناري جي لاءِ ريجنل پلان	استڊي جي مڪمل انوائرونمينٽل اسيسمينٽ آبادگارن ۽ مک اسٽيڪ هولڊرن سان گڏجي ڪئي ويندي.	استڊي جي اهم حصي طور انوائرونمينٽل مئنيجمينٽ اينڈ سوشل مئنيجمينٽ پلان جوڑيا ويندا.	سيڊا لاءِ ڪنسلٽنٽ اهو ڪم مڪمل ڪندا.	سيڊا، پي سي ايم يو	ايم ايند اي ڪنسلٽنٽ پي سي ايم يو پلاننگ ڊپارٽمينٽ ، بينڪ جو نگران عملو.

باب ستون
مقامي رهاڪو

7. مقامي رهاڪو

7.1 جنرل پروفائيل:

پاڪستان ۾ ڪنهن به علاقي جي اصلوڪن رهاڪن لاءِ ڪي به الڳ الڳ قانون نہ آهن پر سڀني کي برابري وارا حق ڏنا ويا آهن. انهن کي پنهنجي رسمن رواجن موجب زندگي گذارڻ جي مڪمل آزادي آهي. ورلڊ بينڪ جي پاليسي OP 4.10 موجب ڪنهن به علاقي جي اصلوڪن رهاڪن جي تشريح هيٺين ريت ٿيل آهي.

- جن جون پنهنجون رسمون ۽ رواج اهڙا هجن جو اهي ٻين کان بلڪل مختلف هجن.
- اهي ڪنهن هڪ خاص حصي ۾ رهندڙ هجن ۽ اهو علاقو ئي سندن سڃاڻپ هجي.
- سندن ثقافت، ادارا، سياسي ۽ سماجي سوچ توڙي ڪم ڪار به ٻين کان ڪافي مختلف هجن.
- انهن جي ٻولي به ملڪ جي مک ٻولي کان ڪجھ مختلف هجي.

مقامي ماڻهن کي ثقافت ۽ روزگار ڪمائڻ جي پراڻن طريقن جي بنياد تي ٻن حصن ۾ ورهائي سگھجي ٿو ۽ جيڪي پنهنجي ابن ڏاڏن جي زميني مالڪي ۽ حقن لاءِ دعويٰ نہ ٿا ڪن. سنڌ ۾ هڪ منچر جا مهاڻا ۽ ٻيا ٿري اهڙا آهن جن جي رهٽي ڪهٽي جو نمونو ٻين کان مختلف آهي. اهي اڪثر ڪري ڏڪار واري صورتحال ۾ رهن ٿا. انهن مان اڪثريت هندن جي آهي. منچر جا مهاڻا نہ وسپ پراجيڪٽ جي ايريا اندر نہ ٿا اچن. جڏهن نہ ٿر بابت ڄاڻ آهي نہ اتان جا ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ اڪثر آبپاشي وارن علاقن ڏانهن لڏپلاڻ ڪري اچن ٿا ان ڪري اهي وسپ پراجيڪٽ مان لاڀ به حاصل ڪري سگھن ٿا نہ ان مان متاثر به ٿي سگھن ٿا. 1998ع واري آدمشماري موجب سنڌ ۾ تقريبن ٽي لک ماڻهو اقليت سان تعلق رکن ٿا جن مان 93 سيڪڙو ٻهراڙين ۾ رهن ٿا ان مان وري 87 سيڪڙو صرف ٽرپارڪر ۾ رهن ٿا.

علاقي ۾ رهندڙ ڀيل، ڪولهي، اوڈ، مينگھواڙ ۽ ٻيا هندو اقليت سان تعلق رکن ٿا. ٽرپارڪر ۾ رهندڙ اڪثر مسلمانن جي رهٽي ڪرٽي به هندن جهڙي آهي. ڀيل خانہ بدوش آهن جڏهن نہ ڪولهي ۽ ميگھواڙ موسم موجب شهرن ڏانهن رخ رکن ٿا ۽ اتي اڏاوتي ڪم ڪارين توڙي ٻين ڪمن ۾ مزدوري ڪن ٿا ۽ پنهنجو پيٽ گذر ڪن ٿا، هن قبيلي جون عورتون گھٽي وقت تائين ڪڑ جي لاءِ مشهور آهن. ڪجھ ٿري وري آبپاشي وارن علاقن ۾ اڇي هارپو يا زرعي مزدوري به ڪن ٿا.

پراجيڪٽ جا سڌي يا اڻسڌي ريت علاقي جي مقامي رهاڪو ماڻهن تي ڪي به خراب اثر نہ ٿا پون نہ ئي اهو پراجيڪٽ سندس معاشري ۽ معاشي مسئلن کي وڌيڪ منجهائڻ جو سبب آهي جيستائين ورلڊ بينڪ جي مقامي رهاڪو ماڻهن بابت پاليسي واري صورتحال واضح نہ ٿي ٿئي. اها پاليسي لاڳو نٿي ٿي سگھي.

وسپ پراجيڪٽ جي فائدن جي حوالي سان هاري ۽ زرعي مزدور وڌيڪ زمينون آباد ٿيڻ سان ۽ وڌيڪ اپت سبب پنهنجي معاشي حالت بهتر بڻائي سگھن ٿا. خاص طور پاڻي جي بهتر ورهاست ۽ اضافي سبب فصلن جي وڌيڪ پوکائي، لاب، ڳاھ، ڪيڙي، چونڊي، پٽائي ۽ وادي سبب زرعي مزدور وڌيڪ ڪمائي سگھي ٿو.

ميرپوخاص ۾ اهڙن ماڻهن بابت هڪ گڏجاڻي به ڪوٺائي وئي جنهن ۾ اقليتي برادري جي ماڻهن به شرڪت ڪئي. ان دوران اهو ڏٺو ويو نہ شهرن توڙي ٻهراڙين ۾ ٻني ٻاري جي هارپي توڙي مزدوري دوران مسلمان توڙي اقليتي مزدورن يا هارين کي هڪجيتري مزدوري ملي ٿي. ان ڪري علاقي جا اصولڪا توڙي لاڳائو ماڻهو گھٽو ڪري ساڳين مسئلن کي منهن ڏئي رهيا آهن.

7.2 صلاحڪاري گڏجاڻين جا نتيجا:

صلاحڪاري گڏجاڻين ۾ حصو وٺندڙن جو تعلق سول سوسائٽي، آبادگارن ۽ اين جي اوز سان هو. اهڙيون گڏجاڻيون گھوٽڪي، بدين ۽ ميرپور خاص ۾ ڪوٺايون ويون. ان دوران مقامي ماڻهن بابات ٻين معاملن بابت به ڄاڻ ورتي وئي. سڀني گڏجاڻين ۾ شريڪ ماڻهن جو خيال هوتہ.

- وسپ پراجيڪٽ دوران اهڙن لاڏائو قبيلن يا اصلوڪن رهاڪن ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي تي يا نهن جي روزگار تي ڪو به خاص فرق نہ پوندو. اڃان اهو ممڪن آهي تہ زرعي ايراضي ۽ اپت وڌڻ سبب انهن کي ڪو فائدو ئي ٿيندو.
- وسپ پراجيڪٽ عام ماڻهن لاءِ ڪافي لاڀائتو ثابت ٿيندو. ان سان علاقي ۾ روزگار جا نوان موقعا ملندا.
- هارين کي واٽر ڪورس ايسوسيئيشن ۽ آبادگار تنظيمن ۾ شامل ڪيو وڃي.
- هندو توڙي مسلمان هارين ۽ مزدورن کي ساڻيا مسئلا درپيش آهن اهڙي ريت اهي فائدا ۾ ساڻيا حاصل ڪري رهيا آهن.
- انهن ماڻهن جو ڪو به مستقل ٺڪاڻو ڪونهي پر اهي آبادگارن جي رحم ۽ ڪرم تي هوندا آهن هاڻي ڪين ڪڍهن ۽ لڏائي سگهن ٿا.
- وسپ پراجيڪٽ دوران ان ڳالهہ کي اوليت ڏني ويندي تہ اهڙن هارين ۽ زرعي مزدورن جي بهتري لاءِ ڪي قدم کنيا وڃن.

نتيجا:

مقامي ۽ غير مقامي ماڻهن کي هارپي توڙي مزدوري جو اجورو ساڻيو ملي ٿو. انهن جا نقصان ۽ فائدا به هڪجهڙا آهن. لاڏائو توڙي مقامي اصلوڪن ماڻهن تي وسپ پراجيڪٽ جا ڪي خاص اثر نہ پوندا. تجويز ڪيو ڪيل پراجيڪٽ جا ڪي به خراب اثر انهن تي نہ پوڻ سبب ان معاملي بابت وڌيڪ ڪي پاليسيون جوڙڻ جي ضرورت نہ آهي.

ٿر جي ڀيل ۽ ڪلهي توڙي ٻين اقليتن جي وسپ پراجيڪٽ اندر کا به پنهنجي زمين نہ هجڻ برابر آهي پر اهي انهن علاقن ۾ روزگار حاصل ڪرڻ لاءِ ضرور اچن ٿا ان ڪري اهي اٽسڏي ريت ان پراجيڪٽ سان لاڳاپيل ضرور آهن. ڀيل ۽ ٻيون اقليتون پنهنجي ٻولي سان گڏوگڏ سنڌي ٻولي به سڀي نموني ڳالهائين ٿيون ان ڪري انهن کي شهرن ۾ يا سنڌ جي ٻين علاقن ۾ رلي ملي وڃڻ ۾ ڪا گهڻي دير نہ ٿي ٿئي.

باب اٺون
سماجي اثر، فائدا، مسئلا ۽ تدبيرون

8 سماجي اثر، فائدا، مسئلا ۽ تدبيرون

هن حصي ۾ واٽر سيڪٽر جي سماجي ۽ اقتصادي پاسي تي خاص نظر رکي وئي آهي. وسپ جي حدن اندر ايندڙ ايريا واٽر بوردن جي حالتن جو جائزو ورتو ويو آهي. تنهي ايريا واٽر بوردن نارا، گهوٽڪي فيدر ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنال توڙي رائيٽ بينڪ ايريا وارن علاقن کي به ان ۾ شامل ڪيو ويو آهي. هن آءِ ايس اي اي هيٺ انگ اکرن گڏ ڪرڻ جي بن طريقن (نمبر هڪ) گهر گهر سروي ۽ (نمبر ٻه) فوڪس گروپ ڊسڪشن (ايف جي ڊي) وسيلي ڊيٽا گڏ ڪئي وئي آهي. انهن انگن اکرن بابت مڪمل تفصيل ۽ احوال هيٺ ڏجي ٿو.

8.1 سماجي ۽ اقتصادي پس منظر:

پراجيڪٽ سان لاڳاپيل سماجي ۽ اقتصادي پس منظر هن ريت آهي.

8.1.1 زمين تي پاڻي جي موجودگي:

زراعت جي بهتري لاءِ زمين تي پاڻي جي وقت سر رسد تمام اهميت رکي ٿي. سنڌ ۾ جتي پاڻي اڪثر ڪري وارابندي سبب ڪجهه دير سوير سان زمين تائين پهچي ٿو ان جي وقت سر رسد کي يقيني بنائڻ لاءِ قدم کڻڻ جي ضرورت آهي ۽ ان سلسلي ۾ سڀ کان آسان طريقو خود آبادگارن کي ان پوري نظام ۾ شامل ڪرڻ آهي ته جيئن اهي پاڻ اچي پاڻي جي ورهاست ۽ وارابندي واري نظام جي مانيٽرنگ ڪري سگهن.

پاڻي جي وقت سر رسد جي ڪري نه صرف وڌيڪ زمين آباد ٿي سگهي ٿي پر موسم جي فائدي سبب بهتر فصل به اپائي سگهجن ٿا ته ان سان زمين به بهتر اپت ڏئي سگهي ٿي . پاڻي جي بهتر ۽ وقت سر رسد لاءِ اهو تمام ضروري آهي ته ڊائريڪٽ آئوٽ ليٽن تي ضابطو آندو وڃي ڇاڪاڻ جو انهن سبب پاڻي اڃ ئي ڪافي چوري ٿي وڃي ٿو جنهن ڪري پوڄڙ جي آبادگارن کي وقت سر پاڻي نه ٿو ملي سگهي.

8.1.2 فصلن جي اپت جي ليول

سنڌو درياءَ جي ڪابي پاسي جون زمينون ڪافي زرخير ليڪيون ويندیون آهن. ان پاسي زمين سال ۾ ٻه ڪان ٿي فصل ڏيندیون آهن. انهن زمينن کي جيڪڏهن وقت سر پاڻي جي رسد نه ٿيندي رهي ته پوءِ يقيني طور تي انهن جي زرعي اپت کي ڪاپاري ڏڪ رسندو. ان ڪري ان ڳالهه جي سخت ضرورت آهي ته علاقي ۾ پاڻي جي رسد کي وقت سر يقيني بڻايو وڃي. علاقي ۾ ڪيش ڪراپ ٿيڻ سبب اتي ڪمائي به ڪجهه وڌيڪ آهي.

8.1.3 اپت جي حد

سروي هيٺ آيل گهرن جي زرعي ۽ غير زرعي آمدني جو جائزو ورتو ويو ۽ ان آمدني کي الڳ الڳ حصي طور ڪمپيوٽرائيزڊ ڪيو ويو ۽ ان کي پاڪستان سرڪار پاران غربت جي لڪير 9120 رپيا في فرد في سال جي حساب سان ڪلاسيفائيڊ ڪيو ويو.

1. سروي دوران معلوم ٿيو ته جن ماڻهن جي آمدني تمام گهٽ آهي ۽ هو غربت جي لڪير کان هيٺ آهن، اهي پنهنجي آمدني جا وڌيڪ ذريعا ۽ وسيلا ڳولڻ لاءِ مسلسل جستجو ۾ رڌل آهن.
2. غربت جي لڪير کان مٿي وارن جي آمدني 5.4 پيرو وڌيڪ هئي. زمين جا مالڪ غربت کان مٿاهين، جڏهن ته انهن زمينن ۾ ڪم ڪندڙ هاري جيڪي اصل ڪمائي ڪن ٿا اهي غربت کان هيٺ واري زندگي گذاري رهيا هئا. 13 آبادگارن مان هڪ ڇٽو غربت کان هيٺ واري زندگي گذارڻ تي مجبور هو. پنهنجي زمين ئي پاڻ کيڙيندڙ ۾ اهو تناسب 2.7 هو.

3. ڪمائي جي اهم ذريعن جو مختلف ريجنن ۾ جائزو ورتو ويو مثال طور حاصل ڏيڻا موجب ڏسپرتي ريشو هينئن رهيو. نارا ڪئنال لاءِ 6.6 سيڪڙو، ليفٽ بينڪ ڪئنالز لاءِ 4.2 سيڪڙو، رائيٽ بينڪ لاءِ 6.4 سيڪڙو ۽ گھوٽڪي ايريا لاءِ 3.8 سيڪڙو هو. انهن وچ ۾ غربت جي لڪير کان هيٺ ۽ مٿي هئي. انهن علاقن ۾ واٽر ڪورس جي منڊ، وچ توڙي پوڄڙ ۾ زرعي اپت ۾ ڪو گھٽو فرق نہ هو. جڏهن ته پاڻي کانسواءِ زمين جو معيار، موسم ۽ زرعي پوکي جي طريقن ۾ تبديلي سبب اپت ۾ فرق ممڪن هو. جاڻ دوران اهو ٻ معلوم ٿيو ته ماڻهن جا غير زرعي ڪمائي وارا وسيلا تيزي سان گھٽ ٿي رهيا آهن.

4. اسٽڊي دوران اهو معلوم ٿيو ته زرعي آمدني گھٽ ٿيڻ ۽ ٻين سببن بعد عام ماڻهو جي آمدني تيزي سان گھٽ ٿي رهي هئي جيڪا هڪ خطري جي گھنٽي آهي.

8.1.4 غربت جون پاڙون

غربت جي مک سببن کي پڌرو ڪرڻ لاءِ صورتحال جو خبرداري سان جائزو ورتو ويو هڪ ڳالهه آساني سان سامهون آئي ته زمينن جي گھٽ اپت يا ٻني ۾ گھٽ پوکي وڌندڙ غربت جو اهم سبب آهي. استڊي دوران گھر گھر هٽ ڪيل ڏيڻا جو جائزو ورتو ويو. جنهن ۾ زمين جي ماپ، واٽر ڪورس تي زمين جي مقام ۽ هارپي کي نظر ۾ رکيو ويو.

8.2 ادارتي مسئلا:

8.2.1 آبپاشي کاتي ۾ ايڊڙ ادارتي سڌارن بابت آگاهي

نارا سميت ٻين ايريا واٽر بوردن اندر اڃا تائين ڪافي ماڻهن کي آبپاشي کاتي ايندر ايڊڙ ادارتي سڌارن بابت گھٽي ڄاڻ نہ آهي. ان ڪري ان ڳالهه جي سخت ضرورت آهي ته انهن ماڻهن ۾ انهن ادارتي سڌارن بابت ڄاڻ مهيا ڪرڻ لاءِ باقائدگي سان جاڳرتا مهم هلائي وڃي. انهن کي سيڊا ، ايريا واٽر بوردن ۽ آبادگار بوردن ۽ انهن جي ڪمن ڪارين جي طريقيڪار بابت ٻ مڪمل ڄاڻ ڏني وڃي. آبپاشي کاتي ۽ سيڊا ۾ ڪهڙو فرق آهي ۽ آبپاشي کاتو آخر ۾ هلي سيڊا ۾ ڪيئن ضم ٿي ويندو ان بابت ٻ آبادگارن کي ڄاڻ هجڻ گھرجي.

ماڻهو نون ادارتي سڌارن جي ڪري ڪري ڪجهه فڪرمند ٻ آهن ته آخر اهي ڪهڙي قسم جا سڌارا آهن ۽ انهن بعد ڪم جو طريقي ڪار ڪيئن هوندو. انڪري ان ڳالهه جي ٻ ضرورت آهي ته ماڻهن کي ان بابت ٻ مڪمل آگاهي ڏني وڃي.

8.2.2 وارابندي بابت ڄاڻ جي ٻين تائين فراهمي

پاڻي جي وارابندي بابت سيڊا توڙي آبپاشي کاتي پاران ٽيندڙ اعلان توڙي بيانن تي آبادگارن اعتبار ڪرڻ ڇڏي ڏنو آهي. هنن جو چوڻ آهي اعلان باوجود پاڻي وقت سر ۽ مقرر مقدار وارو نہ ٿو پهچي. ان کانسواءِ اڪثر آبادگارن کي پاڻي جي وارابندي واري تائيمنگ بابت ٻ اڳواٽ اطلاع نہ ٿو ڏنو وڃي. انڪري ضروري آهي ته ايريا واٽر بوردِ يا لوڪل ڊسٽري سطح تي ريڊيو چينل جي شروعات ڪئي وڃي جيڪو روزانو پاڻي جي وارابندي توڙي ٻين پاڻي سان لاڳاپيل ٻين معاملن بابت آبادگارن کي آگاهي ڏيندو رهي. آبادگار ان قسم جي ريڊيو شروع ڪرڻ تي راضي آهن. ان کانسواءِ آبادگار ان ڳالهه تي ٻ اصرار ڪري رهيا هيا ته پاڻي جي ورهاست ڪنهن ٽين ڏر کان ڪرائي وڃي ۽ پاڻي بابت پڌرايون ٻ ان کان ڪرايون وڃن. آبادگار ان ڳالهه تي راضي هيا ته جيڪڏهن واهن جي پڪي ٿيڻ سان انهن کي پاڻي وڌيڪ ۽ وقت سر ملي سگھندو ته اهي واهن جي ڪجهه حصن جي مرمت پنهنجي خرچ ڪرائڻ لاءِ ٻ تيار آهن. ياد رهي ته ان کان اڳ آبادگار ڪڏهن ٻ ان ڳالهه تي راضي نہ ٿيندا هيا ته اهي واهن جي پڪي ڪرائڻ لاءِ ڪنهن ٻ قسم جي مالي مدد ڪري سگھندا.

8.2.3 غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙ

گڏجاڻين ۾ شريڪ اڪثر ماڻهن آبپاشي واري پاڻي مان ڪارخانن ۽ ٻين غير زرعي مقصدن لاءِ پاڻي استعمال ڪرڻ وارن کي پاڻي جو حصو ڏيڻ جي سخت مخالفت ڪئي.

ميرپورخاص ۾ شريڪ ماڻهن پاران هينيان خيال پيش ڪيا ويا.

1. ميرپورخاص شهر کي ملندڙ پاڻي صاف نہ ٿو ڪيو وڃي.

2. ميرپورخاص شهر جو هر پنجون ماڻهو هيپاٽائيٽس اي، بي يا سي ۾ مبتلا آهي.
3. ميرپورخاص شهر ۾ پيئڻ جي پاڻي ۾ گندي نيڪال واري پاڻي جون لائينون اڪثر هنڌن تي پاڻ ۾ گڏجي وڃن ٿيون.
4. شهر کي پاڻي جمڙائو ڪئنال مان ٽئنڪن وسيلي ڏنو وڃي ٿو جن جي لڳاتا صفائي جو ڪو بہ بندوست بہ آهي.
5. شهر ۾ پاڻي 200 رپيا في ٽينڪر يا 30 رپيا في درم وڪرو ٿي رهيو آهي.
6. پاڻي ڏسڻ ۾ ميرو ۽ ذائقي ۾ بهتر نہ آهي.
7. گذريل 10 سالن اندر شهر ۾ منرل واٽر جو ڪاروبار تمام گهڻو وڌيڪ ٿي ويو آهي.

- شريڪ ماڻهن پاران هينيان مشورا پيش ڪيا ويا.

1. ميرپورخاص شهر ۾ پيئڻ جو پاڻي پهچائڻ وارونظام نجي ڪاتي حوالي ڪيو وڃي.
2. شهري پيئڻ جي پاڻي لاءِ وڌيڪ رقم خرچ ڪرڻ لاءِ تيار آهن.

8.3 مک سماجي اثر ۽ مسئلا

وسپ پراجيڪٽ جي مختلف حصن بابت ٽيل صلاحڪاري گڏجاڻين بعد ماڻهن پاران ملندڙ موٽ هن ريت رهي.

8.3.1 پاڻي جي موجودگي

اڪثر آبادگارن کي پاڻي جي موجوده ڪوٽ تي سخت ڳڻتي هئي. سنڌ جهڙي علاقي ۾ جتي برسات جو پاڻي گهٽ ۽ جرجو پاڻي گهڻو ڪري کارو آهي اتي پاڻي جو واحد ۽ اهم ذريعو ڪئنال ئي آهن. آبادگارن کي ٻڌايو ويو تہ پاڻي جي درست ۽ منصفاڻي ورهاست لاءِ ضروري آهي تہ پاڻي جي ورڇ جو ڪو ايڪو مخصوص ڪيو وڃي ۽ في ايڪڙ جي حساب سان پاڻي جو خاص مقدار واٽر ڪورسن ۾ ڇڏيو وڃي اهڙي ريت خاص طور پوڇڙي جي آبادگارن کي سندن ضرورت موجب پاڻي ملي سگهندو اڃ همیشہ پوڇڙ جا آبادگار گهٽ پاڻي حاصل ڪندا رهيا آهن.

سروي دوران 121 مان 85 زميندارن ۽ مقاطيدارن کان هٿ ڪيل انگ اکر گڏ ڪيا ويا. زرعي اپت جي ڪوٽ جو اهم سبب زميندارن جو زمينن تي موجود هجڻ بدران ٻاهر شهرن ۾ هئڻ آهي يا ڪجهہ زميندار مقاطي تي زمين ڏين ٿا تہ ان ڪري بہ ان زمين جو خاص خيال نہ ٿو رکيو وڃي. ڪجهہ علاقن ۾ تبديلي ڪجهہ خاص زميندارن جي دلچسپي جي سبب ٿي آهي. سنڌو جي ساڃي ڪنڌي تي اڪثر چانورن جو فصل پوکجي ٿو جيڪو ٻنهي موسمن ۾ وڌيڪ پاڻي جي گهر ڪري ٿو.

8.3.2 ڊائريڪٽ آئوٽ ليٽس ۽ پمپ مشينن جا اثر

گڏجاڻين دوران 20 سيڪڙو ماڻهن جو خيال هيو تہ ڊائريڪٽ آئوٽ ليٽس جي ڪري پاڻي جي رسد يا مقدار ۾ ڪو خاص فرق نہ ايندو پر ان جا ٻيا مسئلا آهن. جڏهن تہ وڏي اڪثريت جو خيال هو تہ پوڇڙ ۾ پاڻي جي ڪوٽ جو اهم سبب لفٽ مشينون ۽ ڊائريڪٽ آئوٽ ليٽس آهن، انهن جو خيال هو تہ هن وقت موجود ڊائريڪٽ آئوٽ ليٽس ۽ لفٽ مشينن تي ضابطو آندو وڃي ۽ انهن جو انگ وڌڻ نہ ڏنو وڃي.

8.3.3 آباد گار تنظيمون

سروي مان اها ڳالهہ ظاهر ٿي تہ 121 ماڻهو صرف 14 (11.6) سيڪڙو آبادگار تنظيمن جا ميمبر هئا. جڏهن تہ 31 ڄڻن (25.6) ماڻهن کي آبادگار تنظيمن جو نالو بہ ٻڌل نہ هو. علاقي جي 63 سيڪڙو آبادي کي اها بہ خبر نہ هئي تہ ايف او چيئرمين وٽ ڪيتري زمين آهي. سروي دوران ڳالهہ سامهون آئي تہ هتي بہ وڏا آبادگار اڳيان هئا ۽ ننڍا آبادگار ۽ هاري تہ ڊپ کان ڪجهہ ڪيڇي نہ رهيا هئا.

آبادگار تنظيمن جي سرگرمي بابت 89 آبادگارن کان سروي ڪئي وئي. 32 ڄڻن چيو تہ سندن علاقي ۾ ڪا بہ آبادگار تنظيم ڪانهي. 15 ڄڻن (12.4 سيڪڙو) چيو تہ آبادگار تنظيمون تمام فعال ۽ سرگرم آهن. 45 ڄڻن (37 سيڪڙو) چيو تہ آبادگار تنظيمون گهڻو فعال ۽ سرگرم نہ آهن. انگ اکر ٻڌائن ٿا تہ آبادگارن جي راءِ ان سلسلي ۾ برابر ورهايل آهي.

واٽر ڪورسن تي شراڪتي بنياد بابت 131 هارين کان سروي ڪيو ويو جن مان 33 ڄڻن کي تہ ڪنهن آبادگار تنظيم جي جڙڻ، ڪم ڪار ۽ اهميت جي ڪا خبر بہ نہ هئي. جڏهن تہ 80 ڄڻن (73 سيڪڙو) چيو تہ شراڪتي نظام صرف آبادگار تنظيم وسيلي ئي ممڪن آهي.

سروي جو گھٽو حصو نارا ڪٽنال ايريا ۾ ڪيو ويو جنهن مان ظاهر ٿيو تہ آبادگار اڃا بہ آبپاشي جو نظام پنهنجن هٿن ۾ کڻڻ ۽ ان تي عمل ڪرڻ لاءِ تيار آهن. هاڻي پاليسي جوڙيندڙن کي گهرجي تہ اهي سندن خدشا دور ڪرڻ لاءِ ڪم ڪن تہ جيئن آبادگار رضا خوشي سان اڳتي بہ اهو نظام سنڀالیندا رهن.

8.3.4 صحت جا عام مسئلا

صحت جي معاملن بابت 97 ماڻهن کان سروي ڪيو ويو جن مان 88 سيڪڙو ٻڌايو تہ علاقي ۾ سپ کان وڌيڪ پکڙيل بيماري مليريا آهي جڏهن تہ اڻ صاف ٿيل پاڻي واپرائڻ سبب هيپاٽائيٽس ۽ ٽي بي جهڙيون بيماريون بہ عام آهن. اها ڳالهہ سامهون آئي تہ اڻ صاف ٿيل پاڻي واپرائڻ ۽ گندي پاڻي جي نيڪال نہ ٿيڻ سبب اهڙيون بيماريون عام ٿي پيون آهن ۽ هن وقت مليريا ملڪ ۾ ٻيهر اپري رهي آهي.

8.3.5 علاج جا ڳرا خرچ

علاقي ۾ بيماريون عام هجڻ سبب عوام مٿان علاج جي خرچ جو وزن پوي ٿو. 48 سيڪڙو ماڻهن جو چوڻ هو تہ 100 کان 500 رپيا ماهوار صرف علاج تي خرچ ٿي رهيو آهي.

8.3.6 پيئڻ جي پاڻي جو موجوده وسيلو

علاقي جي 60 سيڪڙو آبادي پيئڻ لاءِ هٽ وارن نلڪن وسيلي جر جو پاڻي استعمال ڪري ٿي جڏهن تہ 20 سيڪڙو آبادي سڌي ريت ڪٽنال جو پاڻي استعمال ڪري ٿي. ميرپور خاص سميت ڪجهہ علاقن ۾ وري پيئڻ لاءِ ڪٽنالن جو پاڻي ٽينڪرن وسيلي اندو وڃي ٿو. بحرحال اڪثر ماڻهن کي پيئڻ جو صاف پاڻي مهيا نہ آهي.

8.3.7 مال جي اڇ وڇ ۽ ٻيا مسئلا

ايريا جي 89 سيڪڙو ماڻهن جو خيال هيو تہ پراجيڪٽ جي ڪري مال جي اڇ وڇ توڙي ان جي حوالي سان ٻيو ڪوبہ مسئلو درپيش نہ ايندو. چاڪاڻ جو وسپ پراجيڪٽ ۾ ڪوبہ نئون ڪٽنال يا واهہ نہ کوٽجندو پر اڳ موجود آبپاشي نظام کي سڌاريو ويندو.

8.3.8 ٻيهر آبادڪاري وارو مسئلو

اڪثر ماڻهن (65سيڪڙو) جو چوڻ هو تہ وسپ پراجيڪٽ دوران لڏپلاڻ يا ٻيهر آبادڪاري جو مسئلو شايد پيدا نہ ٿيندو. جڏهن تہ 44 سيڪڙو جو چوڻ هو تہ پراجيڪٽ سان ڪجهہ آبادي متاثر ضرور ٿيندي. 13 سيڪڙو جو چوڻ هو تہ جيڪڏهن ڪنهن کي لڏپلاڻ ڪرائي وئي يا سندس زمين پراجيڪٽ هيٺ اچي وئي تہ کين ان بدلي خراب زمين يا جڳهہ ڏني وڃي. سروي دوران ۽ اڳ ۾ آبادگارن کي وسپ پراجيڪٽ جي اهر ڪمن بابت ڄاڻ ڏني وئي بعد ۾ ڪانئن وسپ بابت راءِ ورتي وئي. آبادگار سپ کان اڳ صوبي اندر پاڻي ڪوٽ خلاف دانهون ڪري رهيا هئا. هنن جو خيال هو تہ اڳ ۾ پاڻي جي ڪوٽ آهي مٿان ناڪارا سسٽم سبب وٽن پاڻي نہ ٿو پهچي ۽ زمينون تباهہ ٿي رهيون آهن. 85 سيڪڙو ماڻهن جو چوڻ هو تہ وسپ پراجيڪٽ جي اچڻ بعد سم ۽ ڪلر ۾ گهٽتائي اچي ويندي. 14 سيڪڙو جو چوڻ هو تہ وسپ هڪ زبردست پراجيڪٽ آهي پر اهو هڪ انتهائي ڏکيو تاسڪ محسوس ٿي رهيو آهي.

گهر گهر سروي دوران 12 ڊسٽريبيوٽريز/ مائينرن (هن کي ڳوٺ طور ظاهر ڪيو ويندو) تان 121 ماڻهن کان سوال پڇيا ويا انهن ۾ ڪنٽرول گروپ جا آبادگار بہ شامل هئا. گڏ ٿيل معلومات جو تعداد ۽ معيار جي بنياد تي بہ تجزيو ڪيو ويو. سپ کان اڳ هارين جي سماجي ۽ اقتصادي صورتحال جو جائزو ورتو ويو ۽ سندن خيالن ۽ سوچن کي نوٽ ڪيو ويو. ان دوران هارين ۽ آبادگارن جي اهر سماجي ۽ اقتصادي پهلو کي نظر ۾ رکيو ويو چاڪاڻ تہ آبادگارن جي بهتر سماجي ۽ اقتصادي صورتحال جو وسپ پراجيڪٽ سان گهرو واسطو آهي.

8.4 سماجي مسئلن جا اثر، مرمتي ڪم، بچاءَ ۽ وڌاءَ لاءِ ڪنيل قدم ۽ ذميوار ادارا

سماجي مسئلن جي اثرن، مرمتي کم، ان جي وڌاءَ لاءِ ڪجندڙ قدمن توڙي ان لاءِ ذميوار ادارن بابت مڪمل تفصيل ٽيبل نمبر 8.1 ۾ ڏنا ويا آهن.

8.5 سوشل امپيڪٽ مئنيجمينٽ فريم ورڪ

وسپ پراجيڪٽ دوران ان ڳالهه جو به جائزو ورتو ويندو ته پراجيڪٽ دوران ڪو به سماجي يا ماحولياتي مسئلو پيدا نه ٿئي. ان ڪري ان پراجيڪٽ جي شروع ٿيڻ کان اڳ ئي ايريا اندر سماجي ۽ ماحولياتي جائزي لاءِ تفصيلي اسيسمينٽ ڪئي وئي آهي ۽ ان ڏس ۾ خود ايريا جي سول سوسائٽي، اين جي اوز ۽ آبادگار تنظيمن جي اڳواڻن سان تفصيلي ملاقاتون ڪيو ويو آهن. انهن گڏجاڻين دوران اتان جي اصلوڪن رهاڪن، ٻين علاقن مان اچي اتي روزگار ڪندڙن، اتان جي ماحوليات، سماجيات، معاشيات ۽ اقتصاديات کان وٺي اتان جي رهڻي ڪهڻي جهنگلي جيوت، آبي جيوت ۽ ٻين معاملن جو به جائزو ورتو ويو آهي ته وري ان بابت خود اتان جي رهواسين کان راءِ ۽ مشورا به ورتا ويا آهن جن جي روشني ۾ قدم کنيا ويندا.

امڪاني ٻيهر آبادڪاري بابت ٿيل بحث بابت ڪجهه خيال هن ريت آهن.

1. جيڪڏهن ڪنهن کي لڏائڻو پيو ته انهن کي ٻيهر آبادڪاري لاءِ قدم کنيا ويندا.
2. ڪوشش ڪئي ويندي ته ڪنهن کي به پنهنجي جاءِ تان بي دخل نه ڪيو وڃي، نقصانن کي هر ممڪن حد تائين گهٽايو ويندو.
3. متاثر ٿيندڙ ماڻهن جي بحالي جو ڪم تڪڙن بنيادن تي ڪيو ويندو ۽ انهن کي ٻيهر آباد ٿيڻ تائين معاوضو ڏنو ويندو.
4. پراجيڪٽ جي حدن ايندڙ ماڻهن کي ان جي ڊزائين ڪم ڪار توڙي ٻين ڳالهين ۾ ساڻ ڪنيو ويندو.
5. وسپ پراجيڪٽ ۾ ٻارن عورتن ۽ٻين کي امڪاني طور پوندڙ ڪنهن به نقصان کي يقيني حد تائين ختم ڪيو ويندو.

مختلف حدن تائين متاثر ٿيندڙ ماڻهن جي سهائتا لاءِ مختلف قدم کنيا ويندا ان لاءِ تفصيل هيٺ ايندڙ ٽيبل نمبر 8.2 ۾ ڏنا ويا آهن.

ٽيبل نمبر 8.1

واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پراجيڪٽ (وسپ)

سماجي اثرن، رڪاوٽن، تدبيرن ۽ سڌارتي قدمن ۽ ذميوار ادارن جو تت

سرگرميون	اثر	اهم رڪاوٽون	گهربل سڌارتي قدم ۽ تدبيرون	ذميواريون		
				عمل ڪرائيندڙ	سار سنڀال	جاچ پڙتال
1. تربيت ۽ تنظيمون + ڪميونٽي آرگنائيزيشن	1. آبادگار تنظيم ۽ واٽر ڪورس سطح تي آبادگارن جي وڌ کان وڌ شرڪت	1. پڇڙي جي آبادگارن جي شرڪت وڌيڪ ۽ يقيني بنائڻ گهرجي	1. گهٽ زمين رکندڙن ۽ پڇڙي وارن آبادگارن جي نمائندگيءَ جو تعداد ايريا واٽر بورڊ ۽ سيدا ۾ پنهنجي حصي موجب هجڻ گهرجي.	پراجيڪٽ امپليمينٽيشن ڪنسلٽنٽ، سيدا	سيدا پي سي ايم يو سنڌ پراجيڪٽ اسٽيرنگ ڪاميٽي	ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽس پي سي ايم يو
	2. آبادگارن جي ايريا واٽر بورڊ ۽ سيدا تائين صحيح نمائندگي	2. گهٽ زمين رکندڙ ۽ پوڄڙ جي آبارگارن کي ان وقت تائين منصفاڻي بنياد تي پاڻي نه ملي سگهندو، جيستائين وڏن زميندارن ۽ آبپاشي ڪامورن جي اثر رسوخ کي نه گهٽايو ويندو.	2. واٽر مينيجمينٽ آرڊيننس ۾ گهٽ زمين رکندڙ ۽ پوڄڙ جي آبادگارن جي هن ريت وضاحت ڪئي وئي آهي. 1. **گهٽ زمين رکندڙ آبادگار:** اهي آبادگار جن وٽ 16 ايڪڙ زمين يا ان کان گهٽ هجي پر ان جي ڪا به زرعي زمين ٻئي هنڌ نه هجي. 2. **پوڄڙ وارا آبادگار:** ڊسٽربيوٽري ۽ مائينر مان پڇڙي تي نڪرندڙ واٽر ڪورس تي زمينون آباد ڪندڙ	آبادگار تنظيم ۽ واٽر ايلوڪيشن ايسوسيئيشن	سيدا پي سي ايم يو	ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽس پي سي ايم يو
	3. زمين نه رکندڙ ۽ عورتون به واٽر ڪورس ايسوسيئيشنن ۽ آبادگار تنظيمن ۾ شراڪت اختيار ڪري سگهن ٿيون	4. زمين نه رکندڙ ۽ عورتن جي صحيح نمائندگي نه هجڻ جي ڪري اٽبرابري ٿئي ٿي، پراجيڪٽ ۾ شامل نه ٿيندڙ ان مان فائدو حاصل ڪري نه سگهندا	4. هارين ۽ عورتن کي ڪنهن حد تائين واٽر ڪورس ايسوسيئيشنن ۽ آبادگار تنظيمن ۾ نمائندگي ڏيڻ گهرجي	واٽر ڪورس ايسوسيئيشن ۽ آبادگار تنظيم	ايريا واٽر بورڊ سيدا	ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽس پي سي ايم يو پي ايس سي

	۽ ان مان لاءِ ۾ حاصل ڪري گھن ٿا					
2. هيٺين سطح جي جوڙ جڪ ۽ گھربل نظام	1. آبادگارن کي مقامي حڪومت جي مقصدن جي جوڙ جڪ تحت اختيار ڏنا وڃن.	1. جيڪڏھن هيٺين سطح تائين جوڙيل منصوبو سيني هنڌن تي عمل جوڳو نہ ٿو ٿئي تہ پوري آبپاشي نظام جي سڌارن وارو خواب ۾ پورو نہ ٿو ٿي سگھي.	1. پاڻي جو استعمال بهتر بنائڻ لاءِ منصوبي جا حصا، يعني ڪميونٽي بيسڊ اسڪول مينيجمينٽ ڪاميٽيز، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ڊپارٽمينٽ ۽ زرعي توسيعي پروگرام جي ذريعي هيٺين سطح تائين وڌ ۾ وڌ فائدو حاصل ڪري سگھجي.	تعليم ڪاتو، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ڊپارٽمينٽ، زرعي ڪاتو	مقامي حڪومت	آبادگار تنظيم
3. برانچ ڪئنال جي نظام ۾ سڌارا	1. برانچ ڪئنالن ۾ پاڻي جي زيان ٽيٽ ڪي گھٽائڻ ۽ پاڻي جي استعمال واري صلاحيت ۾ سڌارو	1. اڻ برابري واري ميمبر شپ ۽ آبادگارن کي آبپاشي نظام ۾ شراکت لاءِ همٿائڻ بدران پري ڪرڻ سان آبپاشي سڌارن تي خراب اثر پوندا.	1. واٽر ڪورس ايسوسيئيشن ڪاميٽي ۾ شامل ٽيڻ لاءِ آبادگارن کي اڪسائڻ واسطي ان ۾ آبادگارن جو گھٽ ۾ گھٽ 51 سيڪڙو هجڻ گھرجي.	ايجوڪيشن ، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ۽ ايگريڪلچر ڊپارٽمينٽ	آباد گار تنظيم	لوڪل گورنمينٽ ، پي سي ايم يو ايم ايڊ اي ڪنسلٽنٽ
4. پراجيڪٽ مينيجمينٽ سپورٽ ڪمپوننٽ	1. سڌ سماءِ جو نظام ۽ سکيا آبپاشي نظام جي سڌارن کي شفاف بنائڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندا.	1. سڌ سماءِ جي ذريعي آبپاشي نظام ۾ ڪافي تبديليون آڻي سگھجن ٿيون ڇاڪاڻ جو ان ذريعي نظام ۾ موجود خرابين جي چند ڇاڻ ڪري سگھجي ٿي ۽ عام ۾ ماڻھن پاران احتساب ۾ ٿي سگھي ٿو.	هن سرگرمين کي قانوني حيثيت ڏني وڃي ۽ ويب سائيٽ وسيلي عام ماڻھن جي پھچ کي ممڪن بڻايو وڃي.	پراجيڪٽ ڊائريڪٽوريٽ وسپ فيز ون	سيدا	مقامي حڪومت

ٽيبل نمبر 8.2

انٽائيٽلمينٽ ميٽرڪس (Entitlement Matrix)

نمبر شمار	نقصان جو قسم	ڪنهن قدم	ماڻهن جي شناخت	پاليسي
1	2	3	4	5
1	**زرعي زمين جو نقصان**	**پراجيڪٽ دوران زرعي زمينن جو ڪجهہ نقصان ضرور ٿيندو. جيڪڏهن اهو 0.5 ايڪڙ هوندو، ان سان ٽي سگهي ٿو تہ ڪنهنجي ڪمائي تي بہ اثر پوي.**	الف. زمين جو اصل مالڪ	زمين جي ڪاڏ جي صورت ۾ مالڪ کي معاوضو رقم جي صورت ۾ ڏنو ويندو.
			ب. ان زمين تي هارپو يا مزدوري ڪندڙ	هاري کي بہ روزگار ملڻ تائين معاوضو ڏنو ويندو
			ج. حد دخلي ڪندڙ	حد دخلي ڪندڙ کي ڪنهن بہ قسم جو معاوضو نہ ڏنو ويندو.
		جيڪڏهن پراجيڪٽ ايريا اندر ڪنهن جي مڪمل زمين ڪاڇي وڄي يا وري سندن صرف 0.5 ايڪڙ وڄي بچي. (يعني سندس گهر جي سڄي ڪمائي ئي هلي وڃي)	الف. زمين جو اصل مالڪ	• زمين جي اصل مالڪ کي سندس ئي پسند جي هنڌ تي اوتري ٻي زمين ڏياري ويندي. • جيڪڏهن زمين جي مالڪ روڪ رقم جي گهر ڪئي تہ ڪيس روڪ رقم ڏني ويندي. • نئين زمين يا روڪ رقم جي ملڻ تائين زمين جي مالڪ کي ٽرانزيشن الائونس (3 مهينن تائين) ڏنو ويندو.
			ب. ان زمين تي هارپو يا مزدوري ڪندڙ	• هاري يا مزدور جي بہ نقصان جي صورت ۾ ان وقت جي هارپي جي اندازي موجب مالي مدد ڪئي ويندي. • هاري کي بہ ٽن مهينن تائين الائونس ڏنو ويندو تہ جيئن هو ان دوران پنهنجي لاءِ روزگار ڳولي سگهي.
			ج. حد دخلي ڪندڙ	• حد دخلي ڪري ويندل ماڻهو کي اتان هٽائڻ جي صورت ۾ ڪيس زندگي گذارڻ لاءِ ڪجهہ مالي مدد ڪئي ويندي. • ڪيس ٻي هنڌ آباد ڪرائڻ ۾ سندس مدد ڪئي ويندي، ڪيس هلڪو گهر بہ اڏي ڏبو. • ان کي ٻي ڪنهن قسم جو معاوضو نہ ڏنو ويندو.
2	**رهائشي،**	**جيڪڏهن ڪنهن جي رهائشي،**	الف. زمين جو اصل مالڪ	• زمين جي اصل مالڪ کي سندس ئي پسند جي هنڌ تي اوتري ٻي زمين ڏياري ويندي جيترو

	ڪمرشل، انڊسٽريل ۽ اداراتي زمين جو نقصان	**ڪمرشل، انڊسٽريل ۽ اداراتي زمين ٿورو نقصان پوي**		ڪيس نقصان ٿيو هوندو.
			ب. ان زمين تي مزدوري ڪندڙ	اتي ڪم ڪندڙ مزدورن جي بہ مالي سهائتا ڪئي ويندي.
			ج. حد دخلي ڪندڙ	اتي ٿيندڙ آمدني جي حساب سان ڪيس ہن مهينن جو خرچ ڏنو ويندو عمارت، انفرا اسٽرڪچر کي جيڪڏهن ڪو بہ نقصان ٿيو تہ اهو بہ پري ڏبو. حد دخلي ٽيل زمين جي بدلي ۾ ہي زمين نہ ڏني ويندي.
		جيڪڏهن ڪنهن جي رهائشي، ڪمرشل، انڊسٽريل ۽ اداراتي زمين تمام گهٽو نقصان پوي	الف. زمين جو اصل مالڪ	• زمين جي اصل مالڪ کي سندس ئي پسند جي هنڌ تي اوتري ہي زمين ڏياري ويندي • جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو بہ پري ڏبو.
			ب. ان زمين تي مزدوري ڪندڙ	• مالي سهائتا ڪئي ويندي. • نئين روزگار ڏيارڻ لاءِ يقيني مدد ڪئي ويندي.
			ج. حد دخلي ڪندڙ	• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو بہ پري ڏبو. • زمين جو جي بدلي ڪيس ڪا ہي زمين نہ ڏياري ويندي.
3	**ڪنهن بہ رهائشي، انڊسٽريل يا اداراتي عمارت يا اسٽرڪچر کي پيل نقصان**	**رهائشي، انڊسٽريل يا اداراتي عمارت يا اسٽرڪچر کي پيل ٿورو نقصان، جنهن بعد بہ اهو موجود ۽ رهائش يا ڪم جوگو هجي**	الف. جڳهہ يا عمارت جو اصل مالڪ	• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو بہ پري ڏبو. • جنهن بہ هنڌ يا حصي کي نقصان ٿيندو ان جي ہيهر مرمت ڪرائي ڏبي.
			ب. عمارت يا ڪارخاني جومالڪ پر زمين سندس ملڪيت نہ هجي	• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو بہ پري ڏبو. • جنهن بہ هنڌ يا حصي کي نقصان ٿيندو ان جي ہيهر مرمت ڪرائي ڏبي.
		رهائشي، انڊسٽريل يا اداراتي عمارت يا اسٽرڪچر کي پيل تمام گهٽو نقصان، جنهن بعد اهو ڪم جو نہ رهيو هجي.	الف. جڳهہ يا عمارت جو اصل مالڪ	• جنهن بہ قسم جي عمارت تباهہ ٿي هوندي تہ مالڪ کي ان ئي قسم جي عمارت سندس پسند واري هنڌ تي ٺاهي ڏبي. • جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو بہ پري ڏبو. • هڪ جاءِ تان ہي جاءِ تي منتقلي جو سڄو خرچ بہ برداشت ڪيو ويندو.
			ب. ان زمين تي مزدوري ڪندڙ	• نئين ڪارخاني، اداري يا ڪنهن عمارت جي اڏجڻ (3 مهينن) تائين خرچ پکو ڏنو ويندو. • هڪ هنڌ کان ہي هنڌ تائين لڏپلاڻ جو خرچ بہ ڏنو ويندو.
			ج. عمارت يا ڪارخاني جومالڪ پر زمين سندس ملڪيت نہ هجي	• جيترو ڪيس نقصان ٿيو هوندو اهو بہ پري ڏبو. • هڪ هنڌ کان ہي هنڌ تائين منتقلي جو خرچ بہ ڏنو ويندو.

4	واپار، روزگار، ڏنڌي يا ڪاروبار کي ٿيل نقصان	زرعي، انڊسٽريل، ڪمرشل يا ادارتي ملازمن تي اثر	اڪيلي سر ، ڪو به فرد	• ڪيس اهڙو ئي ٻيو ڪاروبار شروع ڪرن لاءِ خرچ ڏنو ويندو. • 3 مهينن تائين سندس ماهوار ڪمائي جيترو الاڻونس ڏنو ويندو. • جيتو وقت ڪاروبار بند رهيو اوتري وقت تائين ڪيس خرچ پکو ڏنو ويندو.
5	عام سهولتون ۽ وسيلن جو نقصان	شهري ۽ ڀرپاڙين ۾ موجود عام سهولتن تائين رسائي ۾ ڏکيائي	ڪميونٽي ۽ شهري	• گڏيل ملڪيل يا سهولت کي اهڙي هنڌ آڻبو جتي سڀني جي پهچ آسان هجي. • سڀني ماڻهن جي ان هنڌ تائين پهچ کي به آسان بڻائبو.
6	بيئل فصل کي نقصان	ان فصل کي پهتل نقصان جيڪو پڪل ته هجي پر ان جي ايا ڪتائي يا لاب نه ٿيو هجي.	فصل جو اصل مالڪ	• فصل جو جيترو نقصان ٿيو هوندو اهو سڀ پري ڏبو.
7	قيمتي وٽن يا باغن کي پهتل نقصان	باغن ۽ قيمتي وٽن کي پهتل نقصان	اصل مالڪ	• جيترو نقصان ٿيندو اوترو ادا ڪيو ويندو.
8	ننڍن وٽن يا ٻوٽن کي ٿيندڙ نقصان	ٻوٽن يا ننڍن وٽن کي نقصان	اصل مالڪ	• جيترو نقصان ٿيندو اوترو ادا ڪيو ويندو.
9	هوست ڪميونٽي کي پوندڙ نقصان	ڪنهن به ڪميونٽي کي جيڪڏهن وڏيڪ نقصان پوي	لاڳاپيل ڪميونٽي	• انهن کي جيترو به نقصان ٿيندو اهي کين ادا ڪيو ويندو.
10	وقتي طور ٿيندڙ نقصان	ڪنهن به عمارت يا بيئل عمارت کي پيل نقصان	لاڳاپيل عمارت جو مالڪ	ضرورت پوڻ تي اها عمارت ڊاهي مرمتي ڪم بعد ان جي ٻيهر تعمير ڪئي ويندي.
		گهٽو متاثر ٿيل عمارت	مالڪ يا وقتي طور رهاڻ لڏايل ماڻهو	وقتي طور ٻي هنڌ منتقل ڪرڻ ۽ ٻيهر اتي بحالي جو خرچ پريو ويندو.
		فصلن ۽ وٽن کي پهتل نقصان	مالڪ	ٿيل نقصان جو هرجاڻو ادا ڪيو ويندو.
		وقتي طور ڪيل قبضو	جڳهه جو اصل مالڪ	سامان، گاڏيون يا ٻئي سامان رکڻ يا بيهارڻ لاءِ جيڪڏهن ڪنهن جاءِ کي والاريو ويو ته اها ان کي حالت ۾ ڪيس واپس ڪئي ويندي، ڪيس ماهوار مسواڙ ڏني ويندي.

باب نائون

9. نتيجا، مشورا ۽ فريم ورڪ لاڳو ڪرڻ

9.1 نتيجا

1. پاڻي زندگي آهي ۽ سنڌ جي سڃي زراعت، معاشيات ۽ اقصاديات جو دارومدار سنڌ درياءَ تي آهي ان کانسواءِ هتي زندگي ممڪن نہ آهي. وسپ پراجيڪٽ هيٺ سنڌ جي اريگيشن اينڊ ڊرينيج نظام جي بحالي جو ڪم تمام اهميت وارو آهي. اهو سڄو ڪم ادارتي سڌارن هيٺ آيل ايريا واٽر بوردن ۽ آبادگار تنظيمن جي سهڪار سان ڪيو ويندو. جڏهن تہ ان جي خاص طور نگراني پڻ ڪئي ويندي.
2. ڪم دوران آبادگارن کي ساڻ ڪنيو ويندو ۽ هر ڪم جي ڪڙي نگراني ڪئي ويندي.
3. آبادگار تنظيمن ۽ ايريا واٽر بورڊ ۽ سيدا کي مضبوط بڻايو ويندو.
4. عورتن ۽ هارين جي شموليت کي همٿايو ويندو.
5. شهرن کي پيئڻ جو صاف پاڻي مهيا ڪيو ويندو. خاص طور ميرپور خاص لاءِ پيئڻ جي صاف پاڻي جو بندوبست ڪيو ويندو.

9.7 صلاحون ۽ مشورا

1. ماحولياتي معاملن جي جاچ لاءِ استديون ڪرايون ويندیون .
2. ڊنڊن جي بچاءَ لاءِ خاص طور قدم کنيا ويندا، انهن کي آلودو ٽيڻ کان محفوظ رکيو ويندو.
3. سيدا ، ايريا واٽر بورڊ ۽ آبادگار تنظيمن کي مضبوط بڻايو ويندو.
4. سوشل موبلائيزيشن وسيلي ماڻهن ۾ جاڳرتا آندي ويندي.
5. خراب پاڻي جي ڪري صحت جا مسئلا پيدا ٿي رهيا آهن. آبادين کي صاف پاڻي جي رسد کي يقيني بڻائبو.
6. سيدا جي انوائرونمينتل مئنيجمينٽ يونٽ ۽ سوشل ڊولپمينٽ سيل جي واڌاري لاءِ خاص قدم کنيا ويندا.
7. وسپ جي ايريا جيڪا بدين ۾ اچي ٿي اتي ايل بي او ڊي ڪري ٽيل ماحولياتي مسئلن جي حل لاءِ بہ قدم کنيا ويندا.
8. پراجيڪٽ جي هر حصي تي استيڪ هولڊرن کي ساڻ ڪنيو ويندو.

9.8 عمل درآمد لاءِ تيارين

پراجيڪٽ جي ڊزائين سان گڏوگڏ ئي ماحوليات بابت استديز کي بنيادي حصي طور شامل ڪيو ويندو. سب پراجيڪٽ جي ڪمن جي تفصيلي رپورٽ بہ ان دوران ئي ٺاهي ويندیون، گوٽڪي، نارا ۽ ليفٽ بينڪ ڪئنالز ايريا واٽر بوردن ۾ جيڪا بہ مڪ ڪنسٽرڪشن ڪئي ويندي يا اتي جيڪڏهن ڪا خاص تبديلي ايندي تہ ان جي لاءِ الڳ سان رپورٽ جوڙي ويندي. ٽيڪنيڪي بنيادن تي بہ هر ڊسٽربيوٽري يا مائينر جي بيهر ريهيبليٽيشن دوران ان سان پوندڙ ماحولياتي اثرن کي نظر ۾ رکيو ويندو.

9.9 انوائرونمينتل اسيسمينٽ، انوائرونمينتل مئنيجيمنٽ پلان جو خرچ

انوائرونمينتل اسيسمينٽ، انوائرونمينتل مئنيجمينٽ پلان جي امپليمينٽيشن جو سڄو خرچ پراجيڪٽ ۾ شامل آهي. (ڪمپوننٽ اي ۾ اي ايم يو ۽ سوشل ڊولپمينٽ سيل ۽ ڪمپوننٽ بي ۾ سول ورڪس شامل آهن.) جڏهن تہ ڪجهہ استديز لاءِ پراجيڪٽ جي ڪمپوننٽ اِي مان رقم ڏني ويندي.

9.10 ادارتي سيٽ اپ ۽ مانيٽرنگ جو بندوبست

پراجيڪٽ تي عمل درآمد ڪرائيندڙ ايجنسي سيدا ئي هوندي. ان جي انوائرونيمنٽل مئنيجيمنٽ يونٽ کي وڌيڪ مضبوط ڪيو ويندو ان ۾ ڪجهہ اضافي پوسٽون بہ شامل ڪيون ويندیون. (جن ۾ ڊپٽي ڊائريڪٽر اي ايم يو، انوائرونمينتل اسپيشلسٽ، اڪالاجسٽ، هائڊرولاجسٽ، سوشيالاجسٽ يا پارٽيسيپيشن اسپيشلسٽ ۽ انوائرونمينتل انسپيڪٽر شامل هوندا). جڏهن تہ سيدا جي سوشل ڊولپمينٽ سيل ۾ 20 اضافي پوسٹون قائم ڪيون ويندیون (جن ۾ سوشل موبلائيزيشن ۽ ايف اوز سپورٽ) جا پروگرام شامل هوندا. اي ايم يو ۽ سوشل ڊولپمينٽ سيل گڏجي ڪم ڪندا ۽ پلاننگ اينڊ ڊولپمينٽ ۾ قائم پراجيڪٽ کو آرڊينيشن اينڈ مئنيجمينٽ يونٽ سان رابطي ۾ رهندا. پراجيڪٽ لاءِ ايم اينڊ اي ڪنسلٽنٽ ڪم ڪندا. پي سي ايم يو کي ننڍيو پنجن ماڻهن تي ٻڌل اسٽاف هوندو جيڪي سڄي پراجيڪٽ ۽ ڪنسلٽنٽن تي نظر رکندا.

فريم ورڪ جو عمل ۾ آڻڻ

تجويز ڪيل سرگرميون	فائدو حاصل ڪندڙ	فائدا	ڏنل تجويزون	تدبيرون
1. وسپ کي اليڪٽرانڪ ميڊيا ذريعي وڌ ۾ وڌ متعارف ڪرائڻ	آبادگار	وڌيڪ جاڻ ۽ خودمختياري	شروعاتي طور تي آبپاشي اختيارين ۽ آبادگارن جي وچ ۾ ڪجھ تضاد پيدا ٿيڻ	جاچ ۽ تحقيق ذريعي اثرائتا تدبيري قدم معلوم ڪري سگھجن ٿا
2. مقامي ريڊيو چينل ذريعي واھن ۽ شاخن جي وارابندي بابت پابندي سان پروگرام نشر ڪرائڻ	آبادگار	• يقيني اطلاع • آبپاشي اختيارين جو وارابندي ۽ ورھاست ۾ صحيح طور احتساب ڪري سگھبو. • ممڪن زرعي ترقي	آبپاشي اختيارين ۽ وڏا زميندار ھن سسٽم کي عمل ۾ آڻڻ کي پسند نہ ٿا ڪن. چاڪاڻ جو سڌارن سان انھن جي گڏيل مفادن کي چيھو رسندو.	ٽين ڏر کي قانوني طور تي سيدا ۽ آبپاشي ڪاتي جي پاڻي جي رھاست واري شيڊول جي جاچ لاءِ مقرر ڪيو وڃي.
3. واھن ۽ شاخن کي وسپ پروگرام ذريعي پڪو ۽ سنوت ۾ ڪرائڻ ان سان پاڻي جي رسد ۾ واڌ ايندي.	آبادگار ۽ ٻيون ڏريون	• وڌ ۾ وڌ اپت ۽ آمدني • سم ۽ ڪلر ۾ گھٽتائي	پاڻي کي غيرقانوني طور وڪرو ڪندڙ ماڻھو ان نظام جي مخالفت ڪن ٿا	
4. پاڻي جي رسد جديد ٽيڪنالاجي واليوميٽرڪ سسٽم ذريعي ٽيٽ گھرجي.	• آبادگار • سيدا	• آبادگارن ۾ پاڻي جي وڌ ۾ وڌ برابري واري تقسيم • آبادگار تنظيمن ۽ ايريا واٽر بوردِ جي آمدني وڌندي نہ اھا نظام جي بھتري لاءِ مددگار ثابت ٿيندي. • پاڻي جي چوري ۾ گھٽتائي ٽيندي.	ٽيڪنالاجي تي ايندڙ وڌيڪ خرچ رڪاوٽ بڻجي سگھن ٿا	• ھن سسٽم کي ھلائڻ لاءِ مناسب سکيا ڏني وڃي. • ريسرچ ذريعي انھن مداخلتن ۽ رڪاوٽن کي ختم ڪرڻ گھرجي
5. آبپاشي نظام کي انھن سڌارن ذريعي سيدا ۾ ضم ڪرڻ گھرجي.	آبادگار	سيدا ۽ آبپاشي ڪاتي جا ھڪ نظام تي ھلندڙ ڪم	آبپاشي ڪاتو ٽيڪنيڪل بنياد تي متان ڪجھ رڪاوٽ پيدا ڪري	سياسي ڏرين جو سياسي طور تي راضپو سيدا جي پروگرام کي وڌيڪ مضبوط ڪندو
6. زير زمين ۽ آپباشي جي پاڻي جو گڏيل طور استعمال ڪجي.	آبادگار	• وقتائتي طور تي پاڻي جي صحيح مقدار جي رسد • وڌ ۾ وڌ پيداواري اپت	• وسپ ۾ فقط ايريا واٽر بوردِ گھوٽڪي ۾ زير زمين پاڻي کارو ناھي ان ڪري اتان جي گھٽ زمين رکندڙ ھارين تي گھٽ اثر پوندا. • زير زمين وڌيڪ پاڻي جي استعمال ڪرڻ سان جر خراب ٿي سگھي ٿو.	جرجي پاڻي جوگھٽ استعمال ڪرڻ گھرجي جيئن ان کي خراب ٽيٽ کان بچائجي.